

Српска револуција

1. Ђорђу Симоновићу
А. ТИЈЕР.
—
Д. Магдаленићу

ИСТОРИЈА
ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ
и
КОНЗУЛСТВА и ЦАРСТВА.

ПРЕВОД
М. М. Магдаленић
Резервни Генерал
бив. професор Војне Академије.

ДЕО ПРВИ
ИСТОРИЈА
ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

СВЕСКА IV.

Вандеја. Тридесет први мај. Устав од 1793. Оквирни Уставак.

КЊИГА ПЕТНАЕСТА

УСТАВ ОД 1793.

СА ДВЕ СЛИКЕ

БЕОГРАД

ИЗДАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРСКОЈ КРАЉЕВСКОЈ СРБИЈЕ
1902
120 ДИНАРА или КРУНЕ.



и.п.б. бк.
16089

КЊИГА ПЕТНАСТА

УСТАВ ОД 1793.

Пројекти Јакобинаца поеле 31. маја. — Обназлање једири и министарства. — Расположење округа после 31. маја. Прескрибоване Кардицисти ходеју да их подигну противу Конвента. — Декрети Конвента противу побуњених округа. — Бунтовничке спуштаве и војске у Бретањи и у Нормандији. — Војни догађаји на Рајни и на Селери. — Савезници про-диру преко источних граници; одступаје Кастелиз. — Пруга викарјај Зади. — Погубљен Алијијске војске. Положај војске у Пиренејима. — Вандејци заузимају Фонтене и Сенмир. — Близак обласник на Републику у унутрашњости и споља. — Административни послани Конвента. — Устав од 1793. — Перзан федералнистички бунтовници под Вернон. — Перзан Вандејац пред Нантом. — Победа над Шинделцима у Русији. — Шарлота Бордеј убија Марата; посмртне почељи учинаке каснијем спомену; среће и потубљење Шарлоте Бордеј.

Декрет који је донесен 2. јуна противу адвадесет и два посланика деснице и противу чланова комисије деамаисторије наређивао је: да се држе затворени у својим становима и да жандарми мотре на њих. Неки се добровољно покорише овом декрету и држали су се као ухапшени у свом стану, да би дали доказа о својој покорности закону и да би изазвали суд који ће доказати њихову невиност. Жан-зоне, Валазе, могли су лако извући се испод надзора својих чувара, али они су стално

Добровољно
покорнице
нених послан-
ничких декрету од
2. јуна.

јун 1793

одбијали да траже свој спас у бегству. Они су остали затвореници заједно са својим колегама Гвадеом и Петионом, Верњоом, Биротом (Biroteau), Гардијаном (Gardien), Баалоом, Берграном, Можевоом (Mollevant) и Гомером (Gommairé). Неки од осталих, не сматрајући себе за обавезане покоравати се једном закону силом изнуженом и не надајући се никаквој правичности, уклонили су се из Париза, или су се сакрили у Паризу очекујући могућност да се из њега удаље. Њихова намера била је да оду у округе и да их подигну противу Конвента. Они који се одлучише на то беху: Брисо, Горзас, Саљ, Луве, Шамбон, Бизо, Лидон, (Lydon), Рабо-Сен-Етијен, Ласурс, Гранженев, Лесак (Lesage), Виже (Vigée), Ларивијер и Бергоси. Два министра, Лебрин и Клавијер, смењени одмах после 2. јуна, ухапшени су по одлуци општине. То је исто наређено било и за Ролана, који, налазећи се у оставцији још од 21. јануара, захтевао је да положки своје рачуне. Он измакне и сакрије се у Руану. Госпођа Ролан, која је такође трајкана, мислила је само о томе како ће помоћи мужу да побегне; предавши затим своју кћер у руке једнога поузданог пријатеља, она се предала поносита и равнодушна одбору свог среза и била је бачена у тамницу са читавом једном гомилом других жртава од 31. маја.

Међу Јакобинцима била је велика радост. Хвалили су народну енергију, његово лепо

Други Жарон-
хости стапили
су у округе.Смена Лебрина
и Клавијера.Затварање
господе Ролан.

јун 1793

дркање у последњим данима, и честитали себи за обарање свију сметњи које је десница непрестано стављала напредовању Револуције. Споразумели су се у исто доба, као и увек после свију великих догађаја, о начину како ће се представити последња побуна.

„Народ је,“ рече Робеспијер, „збунио све његове клеветнике својим држањем. Осамдесет хиљада људи били су под оружјем у току скоро целе једне недеље, и ниција „својина“ није дирнута, ни једна кап крви није проливена, из чега се види да ли им је доиста био циљ, као што се то говорило, да користећи се нередом убијају и пљачкају. Они су устали на оружје сами, јер је то био ефекат општег уверења; и сама Монтанја, слаба, изненађена овим покретом, доказала је да она није чинила ништа са своје стране да га изазове. И тако ова побуна била је сасвим морална, и сасвим народна.“

Ово је било у исто доба и изнети ову побуну у повољној боји, и прекорети посредно Монтанју која се колебала 2. јуна, и одбити од вођа левице прекор да је ово била њихова конспирација, и поласкати народној странки која је учинила све, тако добро, и сама. После овог објасњења, примљеног акламацијом од Јакобинаца, и које је од то доба победна странка понављала на разне начине, захтеван је одмах рачун од Марату за једину реч која је начинила велику ларму. Марат, који

Робеспијерова
аналогија
побуње.

ЈУН 1793. је увек имао само једно средство, диктатуру, да престану револуционари на колебања и да се пође напред живље и одсудно, Марат, видевши двоумицу и избегавање п. 2. јуна, по-нављао је тога дана као и сви остали: *Треба нам један шеф.* Позват да објасни ове речи, он их је правдао на свој начин, и Јакобинци, који су тиме хотели управо да докажу озбиљност и онтрину својих републиканских принципа и своју апсолутну оданост тим принципима, били су брзо задовољени објасњењем Маратовим. Учињено је било и неколико примедаба на млитавост Дантонову, који се по изгледу беше повукао сасвим после укидања комисије дванаесторице, и чија снергија, очвидна и снажна до 31. маја, беше сасвим престала после тога дана. Дантон није био присутан; Камиљ Демулен, његов пријатељ, бранио га је ватрено; међутим пожурише се да прекину ово објасњење, и из обзира штедње према једној тако значајној личности, и да се избегну сувише демикатне дискусије; јер, ма да је ова побуна била свршена, било их је веома много у победој страници који је нису одобравали. Знало се доиста да су и одбор народног спаса и многи Монтанарди били преплашени овим државним ударом озда. Пошто је ствар била готова, ваљало је користити се њоме, не износећи је на дискусију. Прегаше даље одмах да се брзо и што се најбоље може искористи ова победа.

Било је разних мера које су се могле предузети за тај циљ. Обновити одборе у којима беху саме присталице деснице, преко тих одбора узети у своје руке управу послова, променити министре, мотрити на кореспонденције, задржавати на пошти опасна писма, пуштати у провинције само оне списе који буду признати као корисни (јер, говорио је Робеспијер, слобода штампе треба да је потпуна, нема сумње, али она не сме бити употребљена на штету слободе), склопити одмах револуционарну војску чија је установа била декретована, и која је била преко потребна да се у унутрашњости осигура извршење декрета Конвента, остварити принудни зајам од богатих у суми од једне милијарде; — средства су, која су била предложена међу Јакобинцима, и која су они усвојили одмах и једногласно. Али поред ових мера била је још једна која је сматрана као потребија од свију осталих, то је редакција, за осам дана, револуционарног Устава. Било је од значаја да се докаже да је само и једино опозиција Жирондиста сметала извршењу овога великог задатка, да се Француска умири добрым законима, и да јој се поднесе одређен споразум заједнице око кога би се могла сва искупити. То су биле жеље и намере које су у исто доба изнели Јакобинци, Корделијери, срезови и општина.

Јун 1793
Обновљање
одбора и мини-
старства.

Конвент, покоравајући се овој жељи, неодоливој и попављању на све могућне начине, обновио је све своје одборе — опште сигурности, финансијски, војни, законодавни, итд. Остао је само одбор народног спаса, на који је већ било натоварено сувише послова, и који још није био толико сумњив да су смели ударити и на њега и сменити му одједанпут све чланове. Из министарства уклоњени су само Лебрин и Клавијер. Првога је заменио за спољне послове Десфорг (Desforges), а другога за финансије Дестурнел (Destournelles). Узето је као и да не постоји пројекат Устава који је поднео Кондорсе по назорима Жирондиста; одбору народног спаса наређено је да изради и поднесе други пројекат за осам дана. За овај посао одбору су додати пет чланова. Најзад наређено му је да одреди и предложи начин за извршење принудног зајма, и пројекат организације револуционарне војске.

Изглед седница
после 31. маја. Седнице Конвента изгледале су сасвим арукчије после 31. маја. На њима се ћутало, и готово сви декрети усвајани су без дискусије. Десница и један део центра нису више гласали; они су се показивали као да протестују својим ћутањем противу свију одлука донесених после 2. јуна, и да очекују шта ће учинити окрузи. Марат је сматрао да му је дужност и да је правично да и он не учествује у пословима Конвента, све дотле док

Јун 1793 његови противници Жирондисти не буду суђени. Док то не буде, он се одриче, говорио је, својих посланичким дужностима, и ограничава се на то само да обавештава Конвент у свом листу. Само два посланика: Дулсе и Фонфред из Бордоа, прекидали су ћутање у Скупштини. Дулсе је јављао о бунтовном одбору, који се непрестано састајао у Митрополији, и који је, задржавајући пакете на пошти, отварао их, и отворене слао адресантима, са својим печатом на њима, на коме су биле ове речи: *Револуција од 31. маја.* Конвент је прелазио преко тога на дневни ред. Фонфред, члан комисије дванаесторице, или паузет декретом о хапшењу, јер је био противан мерама ове комисије, изиђе на трибуну, и захтева да се изврши декрет којим је било наређено да се о ухапшенима поднесе извештај за три дана. Ова рекламија изазвала је малу узрнујаност. „Треба,“ рече Фонфред, „што пре доказати невиност наших колега. Ја сам остао овде само зато да их браним, и објављујем вам да од Бордоа долази једна оружана сила да освети атентате који су учинили противу њих.“ На ове речи дикже се велика вика, предлог Фонфредов одбачен је простим прелазом на дневни ред, и у Скупштини је поново настало дубоко ћутање. То су, рекоше Јакобинци, последњи крици барских жаба.

Фонфредов
предлог.

Лјуб 1793 Претња Фонфредова са трибуне није била онако тек, јер не само Бордовци, него становништво готово свију округа, беху готови да устану на оружје противу Конвента. Њихово незадовољство датира се много пре од 2. јуна; оно је било настало од кад су отпочеле сваје између Монтанјарда и Жирондиста. Ваља се сетити да је, у целој Француској, постојао расцеп између општине и срезове. Присталице Монтанјарда биле су у општинама и у клубовима; умерени републиканици, који су, у револуционарним кризама, хотели да остану чисти и часни као увек, беху се сви повукли у срезове. Овај расцеп већ је био избио у више вароши. У Марселеју, срезови су били одузели сву власт од општине, и пренели је на један централни одбор; сем тога, они су сами установили један народни суд, да суди патриотима оптуженим за револуционарне изгреде. Комисари Бајль (Bayle) и Боасе (Boisset) узалуд су инишили овај одбор и суд; њихова власт није никако признавана, и срезови су остали у непрестаној побуни противу Револузије. У Лиону, био је крвав бој. Реч је била о томе, да ли ће се извршити једна општинска одлука о установи револуционарне војске и о разрезу војнице на богаташе. Срезови који су се томе противили, објавили су да се неће разилазити: општина је хотела да их растера; али ови, помогнути окружном управом, одупреше

Незадовољство у окружинама.

Централизација одбора установи у Марселеју.

Лјуб 1793 се, 29. маја, заметиу се бој међу њима, без обзира на два комисара Конвента, који су *бој у Лиону.* узалуд напрезали да спрече овај бој. Сре- зови победише, и, пошто су узеали на јуриш арсенал и општинску кућу, збацише општину, затворише јакобински клуб, у коме је Шалијер изазвао највеће буре, и постадоше госпо- дари у Лиону. У овом боју пало их је неко- лико стотина мртвих. Представници Ниош (Nioche) и Готијер (Gauthier) били су затво- рени цео један дан; ослобођени после тога, они се придружише својим колегама Албиту (Allutte) и Дибоа-Крансе, који су, као и они, имали једну мисију за Алпијску војску.

Такво је било стање у Лиону и на Југу у последњим данима маја. У Бордоу је било такво исто стање. Ова варош са свима оста- лима на Западу, у Бретањи и у Нормандији, чекала је само да се изврше претње, тако дуго понављане противу оних посланика из прозинија, па да одмах скочи. Овако је расположење било у окрузима, кад се у њима чуло за догађаје на крају маја. Догађај од 27. маја, када је комисија дванаесторице била први пут укинута, изазвао је већ велико раздржављење, и са свију страна чули су се захтеви да се донесу неодобравајуће одлуке за оно што се д догодило у Паризу. Али 31. мај, 2. јуни, изазваше највећи гњев. Прича, која у свему претерује, преувеличала је и догађаје тих дана. Пронело се да је општина

јун 1793

искасалиа тридесет и два посланика; да су народне благајнице опљачкане, да су Париске пустахије дочекале власт, и да намеравају предати је туђину, или Марату, или Херцегу Орлеанском. Искунише се да начине петиције, и да се договоре да устану на оружје противу престонице. У овом моменту стigli су посланици који су побегли, причали су сâми шта је било и подстицали су и помагали покрете који су избијали на све стране.

ПРЕСКРИВОВАНИ
ЖАРДИНАСТИ
ДЛЯМУ ОКРУГУ
ПРОТИВУ КОН-
ВЕНТА.

Сем оних који већ беху побегли, многи још измакоше испод надзора жандарма; неки чак напустише Скупштину да иду да дижу буну. Јанзоне, Валазе, Верњо, нису никако хотели никде ићи, говорећи да је, и ако је добро што су једни од њих отишли да обавесте округе и да их покрену, корисно да други остану као таоци у рукама својих непријатеља, да парнициом, излађуји своје главе, учине да избије невиност свију. Бизо, који се никако није хотео покорити декрету од 2. јуна, отишao је у свој округ Ере (Eure), да дигне Нормандије; Горзас је отишao за њим у истој намери. Брисо је отишao у Мулен; Мејлан, који није био ухапшен, али који је дао склониште својим колегама ноћи 31. маја и држао их у својој кући до 2. јуна; Дишател (Duchâtel), којега су Монтанјарди звали покајник од 21. јануара, јер је био оставио болесничку постељу и дошао да гласа у корист Лудвика XVI., напустише Конвент и

јун 1793

одоше да буне Бретању. Бирото се извукао испод надзора жандарма, и отишao је са Шасетом да управља покретима Лионца. Ребеки, претичући Барбару, који се беше још задржао, отишao је у округ Ушћа Роне. Рабо-Сен-Етијен одјурио је у Ним, да и Лангедок пријужи општем покрету противу угњетача Конвента.

Од 13. јуна, округ Ере био је на окупу, Округ Ере даје
сигнал за буну.

и дао је први сигнал за буну. Пошто, говорише он, Конвент није више слободан, и пошто је дужност свију грађана да му слободу поврате и осигурају, он одлучује да се лигие оружана сила од четири хиљаде људи и крене на Париз, и да се пошљу комисари у све суседне округе да их позову да и они учине то исто и да раде у свему споразумно с њим. Онруг Калвадос, који је заседавао у Каени, ухапсио је два посланика — Рома (Rouillé) и Пријера (Prieur) из Кот-д'Ора, које је послao Конвент да пожуре организацију војске на обалама Шербура. Било је углављено да се сви окрузи Нормандије искуне ванредно у Каени да се споразуму и удруже.

Центри федера-
ције у Каени и
у Ренису.

Сви окрузи Бретање — Северне обале (des Côtes-du-Nord), Финистер (du Finistère), Морбихан (du Morbihan), Иль-е-Вилен (d'Ille-et-Vilaine), Мајан (de la Mayenne), Доње Лоаре (de la Loire-Inférieure), допеше сличне одлуке, и послаше комисаре у Ренис, да тамо склопе централну власт Бретање. Окрузи слива Лоаре,

ЈУН 1793

изузевши оне које су Вандејци заузели, учинише то исто што и остали око њих, и предложише шта више да се пошљу комисари у Бург, да тамо склопе Конвент од по два посланика из сваког округа, и да се иде да се растера узурпаторски или угњетени Конвент, који заседава у Паризу.

*Народна комисија народног спаса склонљена у
Бордоу.*

У Бордоу, сензација је била необично жива: све постојеће власти искунише се у једну скуншину, прозвану *народна комисија народног спаса*, и објавише да Конвент није више слободан, и да му треба повратити и осигурати слободу; услед тога, одлучише да се одмах искупи једна оружана сила, и, очекујући на то, да се пошље адреса народном Конвенту, да се изјасни и да каже истину о догађајима у почетку јуна; затим послаше комисаре у све округе, да их позову у општи савез. Тулуза, стара парламентска варош, у којој је много присталица старога режима било скривених позади Жирондиста, већ је била установила једну окружну оружану силу од хиљаду људи. Њене административне власти објавише, пред комисарима који су били послати Пиренејској војсци, да оне не признају више Конвент: пустише многа ухапшена лица, ухапсише много који су оптужени да су Монтанјарди, и објавише отворено да су готове да се удруже са окрузима Југа. Горњи окрузи — Тарн (du Tarn), Ло-и-Гарона (de Lot-et-Garonne), Авејрон (de l'Aveyron),

Отиор и прве окрузе Југа.

ЈУН 1793

Кантал (du Cantal), Пиј-де-Дом (du Puy-de-Dôme), Херол (de l'Hérault), учинише то исто што и Тулуза и Бордо. Ним је објавио да је готов да се одупре; Марсељ је начинио једну громовиту петицију, отворио је поново свој народни суд, отпочео истрагу противу убиљаца, и диго и спремио силу од шест хиљада људи. У Греноблу, сазвани су били срезови, и њихови председници, удруженi са постојећим властима, узене у своје руке сву власт, послаше изасланике у Лион, и хотели су да затворе Дибоа-Кранс и Готијера, комисаре Конвента послате Алијској војсци. Округ Ене (de l'Ain) учинио је то исто. Округ Јуре (du Jura), који је већ био диго и спремио један коњички одред и једну окружну силу од осам стотина људи, протестовао је са своје стране противу власти Конвента. У Лиону, пајзад, где су срезови владали сувенирски после боја 29. маја, примљени су и послати изасланци ради споразума са Марсељом, Бордоом и Каеном; одмах је отпочета истрага противу Шалијера, председника јакобинског клуба, и противу више других Монтанјарада. Под власничу Конвента беху остали дакле само окрузи на Северу, и окрузи слива Сене. Побуњених округа било је око шесдесет до седамдесет, и Париз је имао, са својих петнаест до двадесет, да се брани противу свију осталих, и да настави рат са Европом.

*Побуна се рас-
простраја на се-
дамдесет
округа.*

ЈУН 1793

одбор народног
спаса предложе
помирљиве
мере.

У Паризу, мишљења су била подељена о томе шта да се предузме и чини у овој опасности: чланови одбора народног спаса, Камбон, Барер, Бреар, Трејлар, Матије, патриоти у које се веровало, ма да нису одобравали 2. јуни, хотели су да се употребе помирљива средства; ваљало је, по њима, доказати да је Конвент слободан енергичним мерама противу агитатора, и, на место да се окрузи драже општим декретима, утишати их износећи им опасност од грађанског рата кад је туђин већ на прагу. Барер је предложио, у име одбора народног спаса, један пројекат декрета који је био склопљен сасвим у том духу. По овоме пројекту, сви револуционарни одбори у целој Француској, који се беху зло прочули својим многим хапшењима, имали су бити укинути или враћени циљу за који су установљени, који је био надзор над сумњивим странцима; у Паризу имале су се састати бирачке скупштине да изберу другог команданта оружане сile, на место Ханриота кога су изабрали бунтовници; најзад, тридесет посланика имало се послати у округе као таоци. Ове мере изгледале су као удесне да умире округе. Укидањем револуционарних одбора престајала је инквизиција која је вршена противу сумњивих; избором добrog команданта осигураван је ред у Паризу; тридесет посланика послатих у округе као таоци, могли су у исто доба порадити и да их умире.

ЈУН 1793

Монтанјард
одбацију по-
мирљивих сред-
става.

Али Монтанја није била никако расположена да преговара. Ослањајући се поносито на оно што је она звала народна власт, она је одбила сва помирљива средства. Робеспијер учини да се одложи овај пројекат одборов. Дантон, дижући још више свој глас у овим опасним приликама, потсетио је на знамените кризе кроз које је Револуција пролазила — на септембарске опасности у моменту инвазије у Шампању и пада Вердуна; на јануарске опасности, пре него што је био осуђен последњи краљ; најзад на много веће априлске опасности, кад је Димурије маршовао на Париз и кад је Вандеја устала. Револуција је, по њему, надвладала све ове опасности, она је изашла као победитељка из свију ових криза, она ће изићи као победитељка и из ове последње. „У моменту,“ повиче он, „кад ће се хоће штогод крупно да догоди или пропаѓаје, и политичка тела, као и физичка, изгледају увек као да ће се сад распасти. Е лено! грми, и у праски те грмљавине створиће се велико дело које ће засновати срећу двадесет и пет милиона људи.“ Дантон је хотел да се, једним декретом за све округе, позву сви окрузи да се покоре за двадесет и четири сачата од кад тај декрет приме, ако то не учине, да се ставе ван закона. Снажан глас Дантонов, који није никад грмeo у великим опасностима а да не пробуди и оживи храброст, учинио је свој обичан ефекат.

Јул 1793

Декрет Конвента противу добуљених округа.

Конвент, премда није сасвим усвојио мере које му је он предложио, донео је при свем том пајенергичније декрете. Прво, објавио је, односно 31. маја и 2. јуна, да је Париски народ, својом буном тих дана, учинио се заслужан за отаџбину;*) да се посланици који су најпре били стављени у домаћи притвор, и од којих су неки побегли, преведу у једну хапсану, и тамо држе као обични хапсеници; да се прозову сви посланици, и они који су отсутни а немају никакву комисију нити допуштење да отсуствују, да се збаце и на њихова места позову њихови заменици; да се окружне и општинске власти не могу ни смењивати ни преносити из једног места у друго; да те власти не могу бити у никаквој међусобној вези, и да све комисаре које би слао округ округу, у циљу да се споразуму и удруже, добри грађани хватају одмах и шиљу под стражом у Париз. После ових општих мера, Конвент је уништио одлуку округа Ере; ставио је под оптужбу чланове округа Калвадоса, који је ухапсио два његова комисара; поступио је тако исто и према Бизу, који је подбадао Нормандије на буну; послao је два посланика, Матијеа и Трејзара, у округе Жиронде, Дордоње и Ло-и-Гароне, који су захтевали објасњења пре него се побуне. Конвент је збацио власти у Тулузи, уништио суд и централни одбор у Марсељу,

*) Декрет од 13. јуна.

Јул 1793

огласио као кривца Барбаруа, и ставио ухапшене патриоте под заштиту закона. Најзад, послao је Роберта Линдета (Robert Lindet) у Лион да се извести о свему шта је тамо, и да поднесе извештај о стању у овој вароши.

Ови декрети, донесени један за другим у току јуна, поколебаше многе округе, који не беху навикнути да се боре противу централне власти. Преплашени, колебљиви, они одлучише да чекају шта ће учинити окрузи најјачи, и они који су били јаче уплетени у ову распру.

Административне власти у Нормандији, подбодене присуством посланика који се беху придржали Брисоу — Барбаруом, Гвадеом, Лувеом, Саљом, Петионом, Бергоеном, Лесажом, Кисионом (Cussy), Кервелеганом, наставише своје прве кораке, и одредише Каену као столицу централног одбора округа. Ера, Калвадос, Орна, послаше тамо своје комисаре. Окрузи Бретање, који се најпре беху састали и удружили у Ренису, одлучише да се придрже централној скупштини у Каени, и да тамо пошљу своје изасланике. 30. јуна, доиста, изасланици Морbihана, Финистера, округа Северне обале, Мајана, Иль-и-Вилена и Доње Лоаре, Ере и Орие, конституисаше се као централна скупштина за отпор противу насиља, и изјавише да ће одржати једнакост, јединство, недељивост Републике, да ће гонити анархисте, и да ће своју власт употребити

Бутињничка скупштина изасланици у Каени.

ЈУН 1793 само за то да осигурају личност, својину и народно суверенство. Пошто су се тако конституисали, они одлучише да сваки округ дигне на оружје известан број људи, који ће склопити војску силу довољно јаку да се крене на Париз да успостави народно представништво у свој његовој целини. Феликс Вимпфен, генерал војске која се имала организовати на обалама Шербура, изабрај је за команданта ове окружне војске. Он се примио овог избора, и одмах је узео на себе дату му титулу и отпочео рад. Позван у Париз од министра војног, он одговори да има само једно средство да се начини мир, а то је, да се опозову сви декрети који су донесени од 31. маја; да ће по ту цену окрузи загрлати се са престоницом, иначе, да ће он мочи ићи у Париз само на челу шездесет хиљада Нормањана и Бретонца.

Окружни војски склопљена
овом побуном.

Министар, у исто доба кад је позвао Вимпфена да дође у Париз, паредио је био драгонском пуку Маншком (de la Manche), који је станововао у Нормандији, да се крене одмах у Версаљ. Како се чуло за ово, сви федеристи који се већ беху искушили у Евресу (Évreux), скочише на оружје, народна гарда пристаде уз њих, и сви заједно затворише драгонима пут у Версаљ. Ови, не хотећи да се туку, обећаше да неће отпутовати, и грлили су се привидно с федеристима. Официри су писали тајно у Париз да се добивена на-

редба не може извршити а да се не отпочне грађански рат. Дозвољено им је било, услед тога, да остану где су.

Скупштина у Каену одлучила је да се бретонски батаљони који већ беху стигли, упунте из Каене у Еврес, главно збориште све оружане силе. Тамо су биле послате и све потребе за бој и живот — храна, оружје, муниција и новац узет из јавних каса. Тамо су послати и официри који су задобилини за ствар овог савеза, а уз њих и много скривених ројалиста који су улазили у све ове покrete, и претварали се као републиканца да би се могли борити против Револуције. Међу контроверзионарима ове врсте био је неки Пунсај (Puisaye), који се показивао веома усрдан за Жиронисте, и кога је Вимпфен, прерушени ројалиста, поставио за бригадног генерала и поверио му команду над предводницом која се већ беше искушила у Евресу. Ова предводница могла је имати од пет до шест хиљада људи, и свага јој се увећавала сваки дан приодлажењем нових контингената. Храбри Бретонци јурили су са свију страна, и јављали су да за њима иду још многи остали батаљони. Једна неприлика омела их је те шису могли доћи сви заједно; то је била потреба да се чувају обале Океана од инглеске флоте, и што је требало послати батаљоне противу Вандеје, која је већ допрла до Лоаре и била по изгледу готова да је пређе. Премда

Јул 1793. су Бретонци са селā били одани свештенству, а они из варошī били искрени републиканци, те, и једни и други били готови да устану противу Париза, они су били тако исто расположени и да наставе упорну војну противу Вандеје.

Резервисано
државље округа
суседних
Лоари.

Тако је било стање ствари у Бретањи и у Нормандији првих дана јула. У окрузима суседним Лоари беше се мало застало; комисари Конвента, који су се тада налазили у тим окрузима да купе нову војску за Вандеју, склонили су часнике њихове да сачекају догађаје пре него се сувише компромитују. У тим окрузима, у овом моменту, није се више мислило о шиљању изасланика у Бурж (Bourges), и држали су се веома резервисано.

Столна побуна
у Бордоу.

У Бордоу, побуна је била стална и енергична. Посланици Трејлар и Матије стављени су били под надзор како су дошли, и било је најпре питање о томе да се сасвим задрже као таоци; међутим, до те крајности није било дошло, позвали су их пред народну комисију, где су их грађани чланови те комисије, гледећи на њих као на изасланике *мартицета*, примили доста рђаво. Питали су их о опоме што се догодило у Паризу; и, пошто су их саслушали, ова је комисија објавила да, по самом њиховом исказу, Конвент није био слободан 2. јуна, и да није био слободан ни од тога доба па овамо; да су они, према томе, изасланици

једног незаконитог скуча, и да, услед тога, имају отићи из овог округа. Одмах затим били су, доиста, отпраћени до на границу округа, а у Бордоу су декретоване оне исте мере које су биле предузете у Каени. Приступљено је набавки животних намирница и оружја; заузете су за војне потребе све јавне касе, и истакнута је једна предводница у Лангон (Langon), док се за кој дан не искупи и не крене главна сила. Све ово догађало се још у последњим данима јуна и првим данима јула.

Јул 1793.

Посланици Матије и Трејлар, пашавши на мањи отпор и више расположења за разговор и споразум у окрузима Дордоњ (de la Dordogne), Вијен (de la Vienne), Ло-и-Гарона, успели су да стишају духове и да, својим помирљивим карактером, зауставе непријатељске мере, те тако да добију времена у интересу Конвента. Али у окрузима више горе, у планинама Горње Лоаре и на њеним обалама, у Херолу, Гару (le Gard), на обалама Роне, буна је била општа; Гар и Херол кренули су своје батаљоне, и послали их на Мост Св. Духа (Pont-Saint-Esprit), да заузму прелаз преко Роне, и да се сједине са Марсељанима који су долазили озdo уз ову реку. Марсељани, доиста, нису хотели да се покоре декретима Конвента, задржали су свој суд, нису пустили ухапшene патриоте, и беху чак отпочели извршивати пресуде над њима. Они

Јул 1793 склопише војску од шест хиљада људи, коју су упутили од Еса на Авињон, и која је, саставши се са војском из Лангедока искупљеном код Моста Св. Духа, имала у пролазу даље да дигне устанак на обалама Роне, Изере и Ароме, и да се удружи са Лионцима и планинцима Ене и Јуре. У Греноблу, удружене власти бориле су се противу Дибоа-Крансе, и претише су чак да га затворе. Не усуђујући се још да дигну трупе, оне су послале изасланике у Лион на договор. Дибоа-Крансе, са растројеном Алпијском војском, налазио се у сред једне готово побуњене вароши, која му је сваки дан говорила да Југ може бити без Севера; он је имао да чува Савоју, у којој су биле испчезле илузије које је у почетку била изазвала слобода и француска власт, у којој су се жалили противу регрутовања и асигнате, и у којој нису разумевали ништа у овој Револуцији толико не-мирној а од које нису добили ништа од онога чему су се у почетку надали. На боковима била му је Швајцарска, у којој су емигранти не-престано мутили, и у којој је Берн хотео поново да пошље посаду у Женеву; а позади, најзад, био му је Лион, који му је прекинуо сваку везу са одбором народног спаса.

Робер Линде био је примљен у Лиону; али у његовом присуству шта више била је положена федералистичка заклетва на: **Јединство, Недељивост Републике, Рат до истраге противу**

Томак подложен
Дибоа-Кран-
секи у Гре-
ноблу.

Иако је у
одгајачима
бунтовнице
Лиона.

анаархиста, и Целину Народног Представништва. Не само да нису хотели послати у Париз затворене патриоте, него су, напротив, наставили отпочету истрагу противу њих. Од општинских изасланика и од чланова постотјењих административних тела склоњена је била нова власт, под називом: *Народна и републиканска комисија народног спаса Роне и Јуре*. Овај скуп декретовао је да се организује оружана окружна сила, и савез са браћом Јуре, Изере, Ушћа Роне, Жиронде и Калвадоса. Ова сила била је већ сасвим готова; одлучено је било уз то да се скупи известна сума за војне потребе; и овде, као и у свима осталим окрузима, чекало се само на знак па да се крену. У Јури, како се чуло да су два посланика Басал (Bassal) и Гарније из Троја (Garnier de Troyes), који су били послати да поврате послушност према Конвенту, искупили у Долу хиљаду и пет стотина људи линијских трупа, више од хиљаду и четири стотине планинца беху скочили на оружје и спремаху се да их окруже.

Првих дана јула 1793,^{*)} стање у коме се налазила Француска било је ово: једна војска, која је изашла из Бретање и Нормандије и дошла до Еvreса, била је само неколико миља удаљена од Париза; друга војска долазила је из Бордоа, и могла је повући за собом

^{*)} Габров извештај о раду одбора народног спаса, од 10. маја до 10. јула.

Јул 1793 све округе у сливу Лоаре, који су се још колебали; шест хиљада Марселејана, који су се зауставили у Авињону, очекујући Лангер-дочане на Мосту Св. Духа, који су осам стотина Нимоазаца већ били заузели, били су ту да се удруже у Лиону са свима федеристима Гренобла, Ене и Јуре, па да затим сви заједно нагрну, преко Бургоње, на Париз. Очекујући да се сви састану и сједине, федералисти су узели све јавне касе, пресекли шиљање животних намирница и муниције војсци на граници, и пустили поново у циркулацију оне асигнате који су били повучени из саобраћаја продајом народних добара. Значајна је околност и која добро карактерише дух партија, та, да су обе противничке фракције чиниле једна другој исте прекоре, а себи приписивале исти циљ.* Париска партија и Монтанја кривили су федералисте да су хотели да упропасте Републику цепајући је, и да у споразуму са Инглезима поставе краља, који би био или Херцег Орлеански, или Лудвик XVII, или Херцег Јориски. Партија округа и федералиста оптуживала је, са своје стране, Монтанју, да је хотела да изазове континенталну револуцију анархијом, и говорила је да су се Марат, Робеспијер, Дантон, продали Инглеској или Херцегу Орлеанском. И тако, обе стране, ипак, су се хоћеју да спасу Републику, и

* Курсив је преводитељ.

дрикале су да се боре противу повраћаја монархије. *Жалосно и обично слагалио партија!**)

Али све то било је само један део опасности, у којима се тада налазила наша несрећна отаџбина. Спољни непријатељ постао је страшан само због унутрашњег непријатеља, који је био опаснији него ма кад дотле. Док су се наоружани Французи кретали из провинција ка центру, војске туђиваца беху поново окружиле Француску и претише јој готово неминовном инвазијом. После битке код Неервиндена и издаје Димуријеве, дошао је био читав низ озбиљних пораза, због којих смо изгубили сва наша освојења дотле и нашу северну границу. Опомињемо се да је Дампијер, кад је био постављен за главног команданта, искупио сву војску под зидовима Бушена, уредио је колико је могао и охрабрио. По срећи за Револуцију, савезници, држени се слепо свога методичког плана који су углавили у почетку ове војне, пису хотели проридати никде у Француску све дотле док краљ Пруске, пошто заузме Мајниц, не буде у могућности да прориде у срце наших провинција. Да су генерали коалиције били мало виште на висини свога задатка или мало сложнији, ствар Револуције била би изгубљена. После Неервиндена и издаје Димуријеве, требало је да се крену напред, да не допусте нашој војсци, потученој, растројеној

*) Курсив је преводитељ.

ЈУН 1793

Конгрес савезници у Антверпену.

Савезниције воја је претида са Севера.

Близинада Конде.

раздором и издатој, да се заустави и прибере, и, било да је заробе, било да је нападају у градове, наша поља остала би отворена победоносном непријатељу. Али савезници искунише се на конгрес у Антверпену, да се договоре о даљим операцијама у овој војни. Херцег Јориски, принц Кобург, принц од Оранја и остали генерали договорише се и одлучише шта је требало даље радити. Одлучили су да се заузме Конде и Валансијен, да би Аустријски дом добио нове градове у Нидерландији; и да се освоји Динкирхен, да би се Инглеској осигурало ово пристаниште на континенту за којим она толико жуди. Уговоривши ово, операције се наставише. Инглези и Холандци беху стигли. Херцег Јориски имао је под својом командом двадесет хиљада Аустријанаца и Хановеранаца; принц од Оранја петнаест хиљада Холандца; принц Кобург имао је четрдесет хиљада Аустријанаца и осам хиљада Хесеница. Принц Хохенлое био је са тридесет хиљада Аустријанаца у Намиру и Луксембургу и спајао савезничку војску у Нидерландији са пруском војском која је опсаживала Мајиц. И тако, осамдесет до деведесет хиљада људи претили су Француској са севера. (Гледај карту Бр. 1.)

Савезници већ беху блоковали Конде, и највећа амбиција француске владе беше да деблокује ову тврђину. Дамијер, одважан, али без поузданца на своје војнике, није се

ЈУН 1793

усуђивао да нападне ове огромне масе. Међутим, уступајући наваљивању комисар је Конвента, он врати нашу војску у логор код Фамара близу Валансијена, и 1. маја нападне са неколико колона Аустријаџе, који се беху утврдили у шумама Викоњ и Сеп-Аман. Војничке комбинације беху у то доба још бојажљиве; саставити велику масу, уочити слабу тачку непријатељеву и напасти га одважно на њој, била је у то доба тактика испознатата обојици противника. Дамијер је напао јуначки, али у малим масама, на непријатеља који је такође био развучен и кога је лако било савладати и пробити па једној којој било тачки. Због ове своје погрешке његов напад био је одбијен, ма да су се војници тукли јуначки. 9. маја он понови напад; снага му је била скупљенија него пре тога, али се и непријатељ, извештен о његовом распореду, беше више прикупљен; и, док се он напрезао да отме један редут који је сметао да се састану и сједине две његове колоне, топовско ћуле погоди га и смртно рани. Генерал Ламарх, који је одређен за привременог главног команданта, нареди да се одступа и врати војску у логор код Фамара.

Логор код Фамара, налазећи се под видовима Валансијена и у вези са овим градом, сметао је да се он опседне. Савезници одлуче да га нападну 31. маја. Они беху растурили своје трупе, по њиховој уobičajenoj методи,

СМРТЕ
ДАМИЈЕРОВА.

ЈУН 1793

Савезнички
нахијају из
логор под
Фамара.

Позиција на
Северу.

разбацили безкорисно један део њихов по разним тачкама које је мудрост аустријска хотела све да чува, и нису напали на овај логор са свом снагом коју су могли развити. Задржани цео један дан артиљеријом, која је чинила част француској војсци, они су тек у вечер прешли преко р. Ронеле, која је штитила логор са фронта. Преко ноћ Ламарх дигне своје трупе и у добром реду одступи и заустави се у логору Цезаровом,²²⁸ који је био у вези са градом Бушеном, као и логор под Фамара са Валансијеном. Требало је гонити их и разбити; али егоизам и метод савезнички задржаше их око Валансијена. Један део њихове војске, истакнут као обсервациони корпус, наместо се између Валансијена и Бушена фронтом према логору Цезаровом. Други део отпочео је опсаду Валансијена, а остатак наставио је блокаду Конде, у коме је било мало хране те се надали да ће се предати за кој дан. Правилна опсада Валансијена била је отпочета. Сто осамдесет топова долазило је из Беча, и сто других из Холандије; деведесет и три мерзера беху већ спремни. И тако у јуну и јулу Конде је био мучен глађу, Валансијен паљен, а наши генерали беху у логору Цезаровом са

²²⁸ Из доба кад је Цезар оснијао Галију. Овај је логор неизједно појади Камбреја, на вису између путова Камбр—Арас и Камбр—Амијен, а не у неизједно већи са Бушеном, и Французим, изузевши га, протегао су се до р. Сене, да би били на дномак Бушена.

Пр.

ЈУН 1793

потученом и растројеном војском. Ако Конде и Валансијен падну, ваљало је бојати се свакчега.²²⁹

Мозелска војска, која је везивала северну војску са Рајском, прешла је била под ко-

²²⁹ Поншто је Димурије саским напустио своју војску и побегао, погодба његова са Аустријанцима (Стр: 24: 221.), изгубљена је била сваки значај, и принц Кобург покури се да се спасује са својим савезничким јединицама и као да се даље ради.

На састанку тога ради у Антверпену, на коме су били: принц Орански, државник Окланд, министар Инглеске у Хагу, грофови Метерници и Старемберг, и генерал Кнобелдорф, избила јасно на виду користљубиве тежње најзначајнијих чланова свога савеза, које су, парално, испуњивале енергичну и сложну радњу са свом снагом противу непријатеља, и даље и постизнуће јавно истакнутог циља ове војске. Аустрија је тежила на првом месту да за у будуће боље осигура свој посед у Белгији, и тога ради извлачије у шту да што пре задобије воји од јачих француских градова на граници. Инглеска, па, узеља је из око француској прастаничните Динкирхен. Ово тежње утицало је, парално, и на одлуке овога склопа, јако у погледу састава и јачине делокунине склопа за даљи рад из Белгије, тако и у погледу плана тога даљег рада.

Укупна снага за даљи рад из Белгије одређена је и склонена, и распоређена, овако:

Пруски корпус под командом генерала Кнобелдорфа	8000	људи.
Нидерландија, под командом херцога Јорскот	20000	"
Холандија, под командом принца Оранског	15000	"
Хесенџаја	8000	"
Аустријанца	45000	"
Сумра	95000	људи.

Сем ове војске, 30000 Аустријанца, под командом принца Хокенлоеа, заузимали су простор између ове војске и војске краља Пруске из Рајса, подељени у три одреда: један, у Намиру, под командом генерала Болије; други, у Луксембургу, под командом генерала Шредера; трећи, у Тријеру, под командом генерала Бланкенштајна. Овај последни имао је везати се, својим левим крилом, са војском краља Пруске.

Холандци су одређени да, засебним одредима, мотре на Лил, и заклоне западну Фландрију до мора.

Ови остали узли су у састав главне нападне војске, која је узеља из око Конде и Валансијен.

Главни радње, који је израдио шутоњник Мал и одобрено главни командант принц Кобург, одређивају је: „Поншто је укупна савез-

1792.

манду Липовиља, кад је Бернонвиј био постављен за војног министра. Она је стојала пред принцем Хохенлојсом, и није се ималаничега страшити од њега; јер овај принц, који је у исто доба заузимао Намир, Луксембург и Тријер, са тридесет хиљада људи нај-

лијка снага, у којој је око 90 хиљада борца, исподно да се предузме и заштити опсада значајног града Лиса, и у исто доба осигура комуникациону везу војске са Лијежом и мотри на Мобек и Валансијен, почте се опсадом овог поседајућег града. Понто је 36 хиљада људи довољно да се захвани западни Фландриси и мотри, у исто доба, на Лис и Мобек, оставе око 54 хиљаде за напад на логор кад Фанара и опсаду Валансијена, што је довољно.

Бад најни овај град и град Конде, оставиће се око 30 хиљада људи пред Лисом, а 60 хиљада људи кренути првично Динкхејен да се освоји његов утврђени логор из конку; затим, по налу овога, предузеће се са више сигурности напад на Лис.

Пак „чудам“, како га назива Јомини, или ивији ватнуће одновара засебним користољубивим тешњама Аустријанаца и Иглесија, напред, наглашени.

За време док су се савезници ногађали и разменјали према свом горњем нападу, Французи су се исхуђали и разместили на својој граници овако:

Генерал О'Моран успео је да спасе 12000 људи од војске која је била предузела опсадницу у Холандију и да их искупи под Касела. Генерал Дамијер успео је да искупи то чиње исто војске у Лису (*Гледај карту Бр. 1.*). Дамијер је узео главну команду, и с војском којом је долази непосредно помандовао Димурије и покукао се под заштиту града Бушена, у стари Цезаров логор под тим градом, у чију да је тамо реорганизише да би је могао повести противу непријатеља. Та војска бројала је око 24000 људи. Најзад, на десном кризу, код Мобека, био је генерал Липар са 8000 људи, наслонен на градове Ексно и Абеси. Укупна снага француских извозила је даље, око 56000 људи.

Понто је своју војску довође у ред и реорганизовала, генерал Дамијер, да би је охрабрио, одлучи се, да је, користећи се око великом савезничком, прене изнад из Бушена у логор под Фанара под Валансијеном, што и учини 15. априла. Овим покретом француска војска заузела је дефинитивно операцијни фронт: Касел—Лис—Валансијен—Мобек.

Противу ње стојала је савезничка војска, распоређена на огромном простору од Мора до Ганаја и Ватнија иза Мобека, овако: од мора до р. Лисе, Холандији; око Турнеа и Маде, Иглесији; код Маде и Сен-Андана, Пруси; одатле до Ватнија, Аустрија;

1793.

више, и који је пред собом имао градове Мец и Тионвиљ, није могао ништа опасно да предузме. Још су га били ослабили, одвојивши од његове војске седам до осам хиљада људи у помоћ пруској војсци. Тада је било најлакше и најумесније, пего ма кад дотле, јашац. Један део оних, под командом принца Вартембергског, бловује Конде.

Ма да је снага савезничке војске око Конде и Валансијена била шантажи већа — око 45000 људи — од ове којом је располовају Дамијер у средишту свога операционог фронта — око 30000 људи — француска влада хотела је пошто не то да он нападе непријатеља и ослобода Конде од блокаде, у том случају, да, из тај пачин свеје љагу изложен француској оружју поразила Димуријевим и охрабри своје трупе.

Узвани у обзир да је непријатељ био сувише разбацио своју снагу на дугачком простору, овај напад није био без ризика из успеха, под погодбом да ће веома и одважно поведе искушену француску снагу противу једне која било тачно дугачак непријатељски фронт. Али Дамијер, и да је, осазијајући се на градове Лис, Валансијен и Мобек, ишо по воли комбиновати такав удар са искушеном снагом противу ма које било тачно непријатељског развијеног распореда, олуче се да нападне на непријатеља својом линијом, онако како су стојали једни према другом. Онако изведен овај покушај, 1. маја, у коме није могло бити јединства и слога у раду нити одлучног удара најлоном снагом из у ком то било правцу, морло је, широко, бити неуспешан.

8. маја покушај је нов напад по извршењу владе. Овога пута Дамијер је био искушио своју снагу, или савезници, овога пута првим нападом, беху се боље груписали на свом левом кризу и јаке утврдили своје положаје, те и овај покушај, у коме је дајнијер смртио ранеј, би неуспешан.

Ова неуспешна нападаша Француза на дефансиву — да бране Валансијен и да, ако им се прилика да, помогну Конде. Операциони фронт њихов, и распоред снаге њихове на њему, остали су у главном исти. На десној кризи обраћена је била изрочита пажња на појачавање.

Понто су Французи услед својих неуспешних напада биле привучени на дефансиву, принци Бобург оточио извршивати свој напред нападни план.

Већи део снаге, са свим опсадним материјалом, пренути су противу Валансијена, држави и даље у блокади Конде, у циљу да се овај град принуди глађу и предају.

Да се може опседати и изврати Валансијен изазвало је најпре потиснуту Французу из логора под Фанара. За тај пиль наречено

Јул 1793 Да се активна Мозелска војска сједини са оном на Горњој Рајни и да заједно покушају какве значајније операције.

Рајнска војска. Војна пред овом завршила се је на Рајни у Мајнцу. Кистин, после његових смешних демонстрација око Франкфурта, био је на-

је било: да Инглези и Холандци на крајњем десном крилу демонструју према себи противу левог крила Француске и према Лису; Пруси, са једном аустријском дивизијом, увучени су заиста циљ левом обали р. Шелде; непосредно противу Валансијена истајнују је један обсервациони одред од 6 батаљона и 6 ескадрона; па левом приду остављени су варочни одреди да жете на Кескоа, Базај и Мобеж. Остатак Аустријанаца, са Хановеранима под командом херцига Јориског, свега: 28 батаљона и 41 ескадрон, под главним командом принца Кобурга, пре путују према јужне француске војске у логору код Фамара.

Бао што се види из предњег распореда, од 90000 бораца, главни командант савезнички употребио је за предузети напад једну трећину те снаге, тј. предузето га је са снагом приближно опонентом војници је била и снага противника под вођаштвом противу која је напад предузет, те с тога резултат овога предузета није могао ни бити онакав каквог је он могао и требало да буде, кадо према јавитој разлици снаге нападачеле и бранитеље, тако и према моралној клонулости овога последњег усљед пораза дотле.

Напад овог предузет је на цеој линији 23. маја. Резултати борбе делови тог дана били су: јавити губитци на обе стране, и Французи су задржали своје положаје.

По одлуди војног савета, који је искушно генерал Ламарк, који беше предузет главни команду после Дамијера, француска војска одступила је, икада између 23. и 24. маја, испод Валансијена, у пажњом раду, ка Бушену, и зауставила се у логору Цезаровом у непосредној близини овог града, пошто је предходно повећала посаду Валансијена у циљу што упорније одбране.

Одим одступањем Француза савезничким је дата могућност да се приближе Валансијену, да га тешче оседлу, и да отпочну првотим напад на овај град.

У првом моменту савезничка војска распоређена је била овако: 30000 одвојено је у обсервациони корис према Бушену и Дусу, на левој обали р. Шелде; 12 батаљона, са средиштем у Базају, мотрили су на Кескоа и Мобеж, и простор међу њима, 30000 одвојено је из опсаде Валансијена, на десној обали р. Шелде; 11 батаљона и 12 ескадрона, наставили су блокаду Конде. Пруси су се вратили у Орхи, а одред принца Оранског, Холандци, искушњен је код Турне.

На страни Француза учешћа је била само лична промена у главној команди. На место генерала Ламарка, коме је одузета ко-

теран да се повуче и затвори у Мајнцу, где је био прикупљено доста знатну артиљерију, коју је извуко из наших градова и нарочито из Страсбурга. Овде, он је градио хиљаду пројеката; час је хотео да пређе у офанзиву, час да чува Мајниц, час шта више

мнадж зато што је вештији и у реду одступањем са положаја код Фамара спасао француску војску од сигурног пораза, постављен је Кистин. Све остало остало је у главном исто како је и дотле било.

30. маја нападач је већ отпочео ближе рекогносцирање Валансијена из одреда циља напада на в. 14. јуна отворена је противу њега артиљеријска ватра из опсадних батерија прве паралеле. Нападач је нападао енергично, користећи се за то огромним опсадним артиљеријским парком, чије су циље тачно наведено горе у тексту, и уз то свима војно-инженерском средстvима; али се је и генерал Феран, командант Валансијена, браво не мање енергично и упорно. Тек кад су биле уништене сва средstva заштите и отпора, бранац је био прешуђен да преда овај град, 28. јуна, после 57 дана отпора. На 15. дана вре тога, 12. јула, предао се савезничима и град Конде, напада на то гађу.

По Јоминију батово је из Валансијена, град и варош у њему, за време напада на в.: 84 хиљада џулади, 20 хиљада граната и 48 хиљада бомби.

То је, стога, углавним истражима, оба противника од дана Димијајевог беостра до ово доба — до конца јула.

Држећи се своје „методике“ и попајајре и поглавито зависећи својим засебним користобуйним теквијама, савезнички су учинили крупну погрешку што, пре него што су отпочели опсаду и напад на Валансијен, нису пошли за француском војском кад је одступила са положаја код Фамара, стигли је и разбили. Тиме би они напали осетљи ударци противнику свога, јер би га лишили слаге да савладају унутрашње буње које баш у то доба беху избиле, и одузели би му могућност да с помоћи та своје војске организује и развије у антио већој мери своју силу.

За трајања напада на Валансијен оба противника нису имала обзирније предузимали једна противну другога.

Кистин је обратио био парочиту најљу да своју војску охрабри и спреми за даљу борбу посве сарвотки напада на Валансијен — уређујући је и вербајући непрестано — ма да га је одбор изврдога саска непрестано потискивао, да нападом покуша ослободити Конде и Валансијен од опсаде. И зато, што је у овом случају радио паметно — сачував француској једну војску, са којом је она могла да изврши много већу војну силу и задобити значајне успехе са њом, револуционарни суд осудио га је на смрт. (Jomini. T. III. p. 144—185). *Пр.*

ЈУН 1793

да напусти овај град. Најзад одлучи се да остане у њему и да га брани, и допринео је шта више да склони извршни савет да усвоји ову његову одлуку. Краљ Пруске нашао се тада присиљен да опседне овај град, и отпор на који је он нашао на овој тачки сметао је коалицији да напредује на Северу. (Гледај карту Бр. 6.).

Краљ Пруске прешао је Рајну код Бахарха; мало ниже Мајица; Вурмзера, са петнаест хиљада Аустријанаца и неколико хиљада људи Кондеових, прешао је мало више Мајица; хесенски корпус под командом Шенфелда, остало је на левој обали према предграђу Касел. Пруска војска не беше још толико јака колико је требало да буде по обавезама које је у том погледу узео био

Свака паневе војска, која је прешла источној граници.

на себе Фридрих-Велхелм. Пославши један велики корпус у Пољску, беше му остало само педесет хиљада људи, рачунајући у то и разне контингенте — Хесенце, Саксонце и Баварце. И тако, узвиши у рачун оних седам до осам хиљада Аустријанаца одвојених од Хохенлоа, петнаест хиљада Аустријанаца Вурмзерових, пет или шест хиљада емиграната Кондеових, и педесет и пет хиљада људи под краљем Пруске, може се рећи да је војска која је претила источној граници бројала око осамдесет хиљада људи. У нашим градовима на Рајни било је, као посаде, скоро тридесет и осам хиљада људи;

Француска, свака, која је могла извршити противну снагу.

ЈУН 1793

активна војска бројала је од четрдесет до четрдесет и пет хиљада људи, а Мозелска војска имала је тридесет хиљада; и да су ове две војске биле сједињење под једним командантом, са таким ослонцем као што је био Мајиц, могли смо ми потражити краља Пруске и дати му пуне руке посла преко Рајне.

Генерали Мозелске и Рајске војске требало је бар да су се споразумели; они би могли успоравати, спречити шта више прелаз преко Рајне, али они нису радили ништа. У току месеца марта, краљ Пруске прешао је слободно Рајну, и сусрео се само са предводницама нашим које је лако отерао. За то време Кистин је био у Вормсу. Он се није постарао да брани ни обале Рајне, ни окомке Вогеза, који опасују Мајиц и надвишавају га, те су зато улесан положај да се напредовање Пруса заустави. Он је потрчао, али се наједанпут узбунио због пораза његових предводница; он је држао да је предњим сто педесет хиљада људи; он је замишљао нарочито да је Вурмзер, који је требало да дебушује кроз Палатинат и више Мајица, био позади њега, и пожурио се да га одвоји од Елзаса; захтевао је помоћ од Линевиља, који, уплашен као и овај, није смео да по-макне ни један пук; тада Кистин окрене да бега, и повукао се никде се не заустављајући на Ландау и даље на Вајсембург, и помишљао

Краљ Прусе прелази Рајну.

Нагле одлука Кистиново.

јуна 1793. је шта више да тражи заштите под топовима Страсбурга. Ово непојмљиво одступање отворило је све пролазе Прусима, који се слегоше око Мајница и опасаше га са обадве обале.²²⁰ (Гледај карту Бр. 7.)

²²⁰ Од све војске са којом су располагали савезници на средњој и горњој Рајни (Свеска III; стр: 384; 211.). Краљ Пруске искушио је да операције противу Мајника:

Лустројанаца	15000	људи
Пруси и њихових савезника	55000	"
Одред Кондеов	5 до 6000	"

Снага око - 76000 људи.

Снага, којом су Французи могли располагати противу ове војске, била је:

Рајска војска, под командом Кистин- новом	45000	људи
Мозелска војска, под командом Лине- вилла	25000	"
У градовима из Горњој Рајни око 28000 људи, од којих се могло узети и употребити за операције у полу 20000		
Снага -	90000	људи.

Надмоћност снаге била је, даље, на страни Француза. Понто се Французи, ишајући добро поседнуте своје градове на р. Мозелу, нису ималиничега стражарити од највеће снаге Ходенлове у Луксембургу и Тријеру, иако није сметало да се Мозелска војска сједини са Рајском војском и стави под контролу Кистина. И да је ово било учинено одмах, тада би Кистин, остављених 15000 људи у Бингену и Мајницу као заштиту противу непријатељске војске у долини р. Мозела и у Луксембургу, и узвини из својих градова из горњој Рајни не 20 него само их остављених 15000 људи, ходио шта више дебушкави из Касела са 70000 људи, потући Прусе, и потиснути их било на р. Лан, било у долину р. Мајне. Резултат овога предузета били би: нападат не са окоје Мајна, и пакала непријатељева противу севера Француско, у Француску, била би вистински саслобљена.

Ну из извршних савета ни Кистин нису били на висини свога задатка. Ни отај прики ни овај други нису разумевали да се ратни величина саставију подјакано у томе: умети и знати узети и одржати у својим рукама иницијативу у операцијама, заштита је потребно, очигледно је, јединство у командовану и рад са искљученом снагом.

На место да тако ради, Французи су остави и даље растурили у мањим одредима за одбрану на целом простору од Базела до Тюбингена. Савелици, напротив, искушили су се и продусли француску.

У овом граду било је двадесет хиљада људи затворено, и то је било не само много за његову одбрану него и преко више за његове магацине хране, који нису били довољни за тако велику посаду. Оскудица ма каквог устата-

осада Мајна.

Понто је снабдео Мајец доволно артиљеријом и оставио у њему као посаду 20000 људи, тј. близу половину своје војске, све у циљу упорне одбране његове. Кистин је са остатком своје војске, 25000 људи, изашао из Мајника, и распоредио се за одбрану између Рајне и р. Нахе, на простору од Крајишка па р. Нахи до Вормса на Рајну. (Гледај карту Бр. 6.) У то доба Мозелска војска пантоновала је у околини Сар-Луја.

Потискивани успешним Кобурговим у Белгији, краљ Пруске, и не чекајући да му стигне са опсадни парк за опсаду Мајника, одлучи се да оточне извршили одређен да и план ратне (Свеска III; стр: 385; 212 — тачка 3.), да пређе Рајну, да потисне Кистина у Елзас и да опсади Мајна.

Пред Каселом осталој је један одред од 15 батаљона и 14 ескадрона, под командом генерала Шеностада, а сва остало војску са Аустријанаца, прешао је Рајну под Бахараха, испод Бингена.

Бахарах је изабрао за прелаз зато, што је на тој тачци лако било искушити материјал за мост, безоносно од непријатеља, и што је прелаз на том месту био сигуран од непријатеља због близине пристаништа Хохенлое-Кирхберга у Тријеру.

Прелаз преко Рајне извршио је 25. марта. Пруси су тог истог дана истурили своје предстреле до р. Нахе.

Потискивач са фронта, бојећи се да своје лево крило од Ходенлоја који се примицао са јединим одредом од Тријера, и спречијући да му генерал Бурмазер не дође иза леђа преко Манхајма, Кистин се тада броја помалично да је запустио многа своја садалилица у Бингену, Крајишу и Вормсу, и она у Шпајцу спалио.

У то доба кад је Кистин запустио и Шпајјер и одступио на Ландсбур, а то је било 30. марта, прешао је преко Рајне Бурмазер под Манхајмом, са 8000 Аустријанаца и Хесенца, и одмах наузео Гермерсхајм. После неколико дана придржано му се и одред Кондеог.

Одмах затим нападао је учинио овакав распоред своје снаге:

Обсервациони корпус противу Кистина: 34 батаљона и 53 ескадрона, фронт на линији Дирхайм—Франкентал.

За блокаду Мајника на левој обали Рајне: 12 батаљона и 12 ескадрона.

У резерви за сва ова одреда: 4 батаљона и 3 ескадрона.

За заштиту блокадног коридора и позадине обсервационог корпуса противу покушаја Мозелске војске с оне стране Вормза: 7000 људи на реци Нахе, у околини Крајишка.

Најзад, пред Каселом, на десној обали Рајне: 15 батаљона и 14 ескадрона.

Јул 1793

љеног војничког плана у нас учинила је, те нису биле предузете никакве мере, да се овај град спадне храном. По срећи у њему су се нашли у то доба два народна представника, Ревбель и јуначни Мерлен из Тионвиља; ген-

ерод Ландвуд стигао је Кистину поткрепљења из горњег Елзаса и повећао му снагу на 35000 људи. Али ни то није било хадро да стиха велики страх Кистину од непријатеља, чију је снагу у свом страху сувише прецењивао. Негов страх од непријатеља био је толик, да се није осећао сигуран чак и у Ландвуду, ни после добивних поткрепљења из горњег Елзаса, него се повуко чак иза р. Луттера, и помишљао је и спремао се да одступи чак под заштиту Страсбурга.

Неми сумње да се Кистин не би морао повлачiti овако нагло да му је Мозелска војска у своје време учинила бар помоћ коју ју је могла пружити, али је већ учинена била погрешка те није била стављена раније под његову команду. Алије командант ове војске, Линевиј, није смео да се удаљава од р. Мозела, ипак из тога да предузима у корист војске Кистинове, ма да га је овај повозио у помоћ, те је и то мало могућности Кистину да се извади и да на њега пребаци све жетве последице свога страха и својих погрешака, чиме је учинио те је Линевиј одузета команда и предата, призренено, Абонију, с тим, да се овај са својом војском стави под команду Кистинове.

То је било у доба кад се Кистин беше повуко са својих 35000 људи чак иза Луттера.

Сад је опшио под руком преко 60000 људи.

Са том снагом си је могао и требало је да нападне на непријатеље обсертациони корпус, у коме није било више од 30000 људи, и да га разбије; па затим, одмик, да маршира даље напред, и да нападне непријатељев блокадни корпус на левој обали Рајне, предвидени једновремени испад посаде из Мајица, те да се непријатељ стави између две воде. Али Кистин, и ако му је стављена под команду и Мозелска војска, није престао стражознати за себе и распоредио је своју војску за одбрану, овако: 10000 људи, под командом генерала Феријера из десног прилаза, овој Луттербург до Рајне, 18000 људи, под командом генерала Хупара у центру, овој Вајсембург; генерал Филд, са остатком Рајнске војске, мотрио је на пролазе кроз Вогезе, на левом прилазу. Генералу Абонију наређено је да се са својом Мозелском војском примакне ближе, и распоредио је на простору Саарбринен—Хомбург—Цвайбринен—Хорибен.

У оном положају остав је, не радићи ништа обично, део месец Април, док шије датум одлаза и послат за команданта Северне војске у Фландреју. (Jomini. T. III; p. 286—299.). Ип-

Јул 1793

рали Клебер, Обер-Дибаје и инженер Меније; најзад посада је имала све војничке врлине — јунаштво, умереност и издржљивост. Посада је отпочета у априлу. Генерал Калкрејт предузео је опсаду са једним пруским корпусом. Краљ Пруске и Вурмзер заузели су обсертациони положај код подножја Вогеза, фронтом према Кистину. Посада је често испадала и веома размицала границе своје одбране. Француска влада, осећајући погрешку коју је учинила раздвојивши Мозелску и Рајнску војску, сјединила их је под Кистином.

Овај генерал, који је сад имао на располо-
жењу шездесет до седамдесет хиљада људи,
а пред собом растурене на великом простору
Прусе и Аустријанце, и позади њих Мајици,
брањен са двадесет хиљада Француза, није
ни помишљао да јурне на обсертациони корпуси непријатељев, да га разбије и растера,
и да се сједини са јуначном посадом која му
је пружала руку. Око половине маја, осећајући
опасност од своје нерадње, он је учинио
један рђаво смисљени покушај, који је био
рђаво помагац, и који се претворио у потпун
пораз. По његовом обичају, он се жалио на
своје потчињене, и био је премештен у северну војску да уреди и охрабри трупе које
се беку склониле у логор Цезаров. Тако је
коалиција, која је опсела Валансијен и Мајиц,
могла, заузевши ова два града, продирати

Целиње Мозелске и Рајнске војске под Кистином.

ЈУН 1793

даље према нашем центру, и без сметње извршити инвазију.

Претекло буше г позадини Рајн-
ске, Алпијске
и Пиренејске
којоне.

Непрекидан бунтовнички ланац од Рајне до Алпа и Пиренеја претио је позадини наших војсака на тим границама, и прекидао сваки саобраћај између њих и са њима. Вогези, Јура, Овериј, Лозера, чине, од Рајне до Пиренеја, готово непрекидну планинску масу разне ширине и висине. Планинске су земље места, у којима су установе, обичаји и набавке, не мењају тако лако и држе најдуже.* У свима овим планинским пределима које смо горе поменули, у становништву се још задржала известна одапост према бившем режиму, и, премда није било тако фанатизовано као становништво Вандеје, оно је при свем том било дosta расположено да се побуни. Вогези, у пола немачки, подладани племићима и поповима, показивали су се у толико вишe и непријатељски, у колико се вишe колебала Рајnsка војска. Јура је била сва устала за Жиронду; и ма да се у овом свом устанку показивала вишe расположена за слободу, била је при свем том опасна, јер се петнаест до два-десет хиљада планинаца беху искупили око de Lons-le-Saulnier (Лон-ле-Солнијера) и везали са бунтовницима Ене и Роне. Видели смо у каквом је стању био Алон. Планине Лозере, које деле горњу Лоару од Роне, биле су пуне устаника онако као и Вандеја. Над

* Курсив је преводачев.

ЈУН 1793

њима је командовао један посланик у Уставотвориој Скупштини који се звао Шарије, било их је већ око тридесет хиљада људи, и могли су се лако Лоаром сјединити са Вандејцима. За овима били су побуњени федералисти Југа. И тако, велики устанци, различни по циљу и принципима, али подједнако опасни, претили су позадинама наших војсака на Рајни, у Алпима и у Пиренејима.

Дуж Алпâ, Пијемонтези су били под оружјем, и хотели су да поврате од нас Савоју и грофство Ници. Снегови нису допуштали да отпочну непријатељства дуж Сен-Бернара, и сваки је стојао на својим положајима у три долине — Саланче, Тарантезе и Моријенској. У приморским Алпима и у војеци званој Италијска, то је било друкчије. Овде се рато отпочела непријатељства, и од месеца маја биле су отпочеле борбе које ће остати гојевдар толико важног положаја код Саорђија. Доиста, налазећи се на овом положају, Французи су били господари и Кол-де-Тенда, и имали су у својим рукама кључ овога великог планинског ланаца. И Пијемонтези су га бранили тако исто енергично, као што смо га ми нападали. Они су имали, које у Савоји које према Ници, четрдесет хиљада људи, којима су дошли у помоћ још осам хиљада Аустријанаца. Њихове трупе, разреде у вишe једнако јаких одељења од Кол-де-Тенда до великог Сен-Бернара, по кор-

Жалосно станови
Алпийске
којоне.

Пијемонтеска
снага г
Алпима.

јун 1798

донском систему којега су се држале све савезничке трупе, беху поселе све долине. Француска Италијска војска била је у најжалостијем стању; јака највише до петнаест хиљада људи, гола и у највећој оскудини, слабо командована, она није била кадра да предузима никакта озбиљно. Генерал Бирон, који је за један момент командовао том војском, увећао ју је за пет хиљада људи, али није могао да је снабде потребама без којих није могла даље опстати. Да је и овде непријатељ дошао на коју од оних великих мисли које су нас могле упронастити на Северу, ми би и на овој страни сасвим пропали. Пијемонтези су могли, користећи се ледом који је сасвим укочио сваку акцију са стране великих Алпа, пренети сву своју снагу у јужне Алпе, и, дебушујући на Ницу са масом од тридесет хиљада људи, потиснути нашу Италијску војску, бацити је на побуњене округе, разбити је и растерати сасвим, помоћи устанак на обалама Роне, продрети можда до Гренобла и Лиона, доћи у позадину наше војске која је била у равницама Савоје, и заузети цео један део Француске. Али и код њих није било једног Амадеја,²³¹ као што код Аустријанаца није било

²³¹ Victor-Amédée II., дук де Савоје (Виктор Амадеј II., херцог од Савоје), први краљ Сардиније. Родио се 1665. умро 1732. Ма да је био ожењен Аном Орлеанском, унуком Лудвика XIV., склоно дражиље Лудвиковој према њеној отерало га је у Augсбуршку лигу (Слеска II., стр. 297—302, 104.) противу Француске, па које је изашао, послас чланог иницијативе, сепаративним миром закљученим са Француском 1696. У почетку војне за Шпанско

јун 1798

једног Евгенија,²³² ни код Инглеза једног Марлборуга.²³³ Они се дакле беху ограничили на одбрану положаја код Саорђија. (Гледај карту Бр. 16.)

Пораз Амадеј-
саје војске.

Бруне, који је сменио Анзелма, чинио је на положају код Саорђија све што је могао, као и Дампијер код Конде. После вишег борјева узалудних и крвавих, 12. јуна био је последни борј, који се свршио нашим потпуним поразом. И тада је још непријатељ, наследство био је савезник Француској, али ју је ускоро напустио и удружио се дефинитивно са њеним противницима (Аустријом, Холандијом и Инглеском) противу ње (1708.). До доласка Аустријске војске у Италију, исле у помоћ, под командом принца Евгенија, трије је пораз за поразом и био дотерао до највеће пропasti. После сјајне победе Евгенијеве над Французијама пред Туријном, 1706., он је вратаром све дотре погубљене своје земље и градове, продре с војском у Француску, и опсео Тулон, 1707. Уtrechtским миром задобио је Савоју, трочество Ницу и краљевину Сицилију, и са овом последњом и титулу краља Сицилије. 1720. порад је уступити ову краљевину Аустрији у замену за Сардинију.

²³² François-Eugène de Savoie-Carignan, исакат у нас под именом Принци Баленције, један између највећих војсковођа војног доба. Син је Евгенија-Морица, херцога од Савоје-Карнолија, грофа од Соасона, и Оливиије Манчини, племаке Мазаринове. Родио се у Паризу 1663. умро у Бечу 1738. Породица му је хотела да буде свештеник, а он је тешко да буде ратник. Отказ Лудвига XIV да га приhvati у војни служби учинио га напусти своју отаџбину и 1683. ступи у војну службу у Аустрији. За своје победе над Французима у Италији, награђен је чином фелд-маршала. Пет-вумин поразом Турака код Сенте, натерао их је на Карловачки мир, по коме су морали да напусте сву Трансилавију у корист Аустрије, и да уступе Падомају и Угарску Покоској. У војни за Шпански наследство он је склонио Аустрију противу Француса, и стадно се одlikovao у тој војни и у Италији и у Вараждској и у Холандији. Неускак илегов противу Визира код Ачена није кадар да му утре славу његових разних победа код Удварда, Лаза и Малимакта. Послес Раштадског мира (1714.) послат је противу Турака. Победе ћегове над овима, код Петроварадина (1716.) и код Београда (1717.) утврдиле су му и повећале стечену већу славу великог војсковође; а Пожаревачки мир, који је био посљедица тих победа његових (1718.), прешкнуо је време

Јун 1798. Аз је био мало одважнији после овога свог успеха, могао разбити нас и растерати, истерати нас из Нице и пребацити преко р. Вара. Келерман је био дојурно из свог главног стана у Алпима, искушио ову војску у логору код Донжона, одредио јој одбранбене положаје, и наредио да апсолутно ништа не преузима док јој помоћ не дође. Једна околност учинила је те је положај ове војске постао још опаснији; то је била појава у искоњи за инвазију дубље у Турску. После те војне појаве се је још једанпут на тлу Аустријске војске у војни за Пољско наследство (1733.), на да није одобравао политику Аустријског двора о томе.

Пр.

¹¹³ *John Churchill, duke de Marlborough* (Жон Чурчил, херцег од Марлбورو) чувар генерал и државни индески, родио се у Асу (Ash-Devonshire) 24. јуна 1650, умро 16. јуна 1722. Никог порекла, он је низе доказством његовим својим талентима испечео се до највиших положаја. Марлборој је потпуни тип амбициозног пуритана, који не преза ништи од тога да постиче свој циљ. Користећи се привилегованим положајем своје жеље сестре, која је постала метреса херцега Јоркског, будућег Јакова II., он је оточио најбоље награде властите у војсци. У 1672. већ је учествовао са Французима у војни противу Нидерландије у чину пуковника као командант једнога пука, под командом славног Тарела, у којој се одликовао лично храбромају. После ове војне постao је секретар херцега Јоркског за тајну кореспонденцију, па да је једна био писмен, и слат је неколико пута у тајним мисијама француског двора. 1682. постao је барон и вељ. Шотландије, затим одмах пуковар једног арагонског пука. Кад је Јаков II. дошао на престо он је послао у Версал као највиши амбасадор, постављен за веља Инглеске, и произведен је у чин бригадног генерала. За све ове милости Јакова II. према њему он је платио издајом, удружили се са Балхемом од Орана противу њега. Јаков га је био послао као бригадира и конзултанта једне бригаде противу овога свог противника и вртендента на инглески престо, и он, па да је јако уверавао да је на страну свог господара, удачи ову вралику и преше на страну његовог противника, оставивши краљу једно чисто у коме му јама да се као протестант он не може борити противу протестаната за католичког краља. За ову издају наградио га је Балхем титулом херцега од Марлборој, дигао на достојанство ардла капнитела, и поставио за члана свог личног савета. (1688.). Идуће

Јул 1798.

Средоземном мору инглеског адмирала Хоода, који је изашао из Гибралтара са тридесет и седам лађа, и адмирала Лангара, који је дошао са близу исто толиком снагом из пристаништа Шпаније. Трупе за искрцавање могле су заузети линију р. Вара и доћи Французама у позадину. Присуство ових ескадри сметало је, сем тога, и снабдевање војске потребама за бор и живот морем, ишло на руку устанку на Југу, и слободило Корзинку да се баци у године посљат је с војском Холандији у замоћ противу Француза, у којој је војни изашао из гласа као добар војсковођа. Две године после тога он оточио издавати и свога новог господара, стајајући се да понови везе са преторијом његовом помоћи Јаковом II. Зато га Балхем, кад је то дошло, збаци са достојанства ардла-капнитела и разрешио од сваку јавних положаја и функција. Пет година провео је Марлборој у том положају, узалуд истојавајући да врати изгубљену чистоту краљеву; међутим прилике и догадије пођу му на руку и он се појављује исково, 1702., спахији него као дота. Те године именован је за главног команданта инглеске војске. У војни за шпанско наследство био је главни командант сардинских војска противу Француза, у којој је читалиши некој победа својих дотаро Лудвика XIV. до на ивицу пропasti. Поред бројних награда од своје отаџбине за услуге чинове учињене јој у овој војни, немачки император наградио га је титулом кназа империја. Поред све ове војводске заслужене славе, његов лични карактер отнесен је и овом приликом у срамоту. Он је скривен, ито, основно, за огромну краљу државу новца у тој војни, у суми од 70 милиона. Упитан о томе он је одговорио у своје оправдање само ово: „Ја сам победио непријатеља.“ Од то доба на све до смрти није имао никаква учења у јавним пословима.

Марлборој је најпотпунији пример до које мере може да укаља најлепше особине необудане амбиције и жеље за влашћу и богатством. Он није пресао од начета да су свају жеље угаси: дубљима два хладноца, он их је обожију издајао; у другом делу своје паријере, он је добио прилику да укаља своју салу краљом државе. „То је био,” вели Ренија, „највећи интригант међу величјим људима. Увек присећао, час дужи час дрази, час воински час охол, он је надаје био све да поднесе, све да покуша, да се претвара од свакојаке руке и да све задобије из на који начин било. Лигао је све и свакога. Знао је само за једну односност — својим интересима, и њака је жртвовао чак и своју славу.“
(P. Lavoisier.)

Пр.

Јул 1793. наручје Инглезима. Наше флоте оправљале су се у Тулону после онако несрћне експедиције Сардинске, и једва су се усушивале да бране лађе које су пловиле уз обалу и носиле храну из Италије. Средоземно море није било виште наше, и Левантска трговина препла је из Марсеља у руке Грка и Инглаеза. И тако Италијска војска имала је пред собом Пијемонтезе који су били победитељи у више бојева, а позади себе устанак на Југу и две непријатељске ескадре.²³¹

²³¹ Читачу је познато већ (Свеска III, стр: 76., 77. и 78; 149.), да је генерал Анзели пошто је заузео Нице, иставио своју предводнику према противнику који се задржао на положају код Саорђија, чија је главна снага поседа Сосијело, а сва остатак своје војске искапо и улогорио код Нице.

У немотуности, и због слабости своје снаге и због неугодног за војне операције доба године, да на шта даље предузима противу непријатеља, он је том својом инерцијом дао времено и прилике да се противу њега дигну тужбе са сваку страну. Војници су га преворенали што се зауставило у Ници, и није ни помисљао да заузме Саорђио тада кад је то још било могућно. Пријатељи реда овтухивали су га као главног првика што су комплике све вазе дисциплине у војсци. Народна удружења товарила су на њега одговорност за све нереде које су били и догађани се и даље, као и зато што Ничани због њих нису више марши за слободу коју су им Французи донели. Све то дало је повод да Консенту да назове неколико својих комисара да извиде државе овога генерала.

У то доба баш кретаче се 7—8 хиљада Сардинца из Саорђија, под војводом гројем Сен-Андре, да Французе истерају из Сосијела. Нападнута људома и слагом с српом и с обе бока, слободна француска предводница беше се повукла из Сосијела, али генерал Анзели дојури из Нице с 4 батаљона и истера Сардинце из Сосијела и поново га заузме. Пошто је тим чином одржало чист француског оружја, он, бојећи се новог снажнијег напада на своју толико истакнуту слабу предводницу, повузе је сâm напад код Ескарене, близе својој главној снаги код Нице.

Изгледа да је овај, војнички разуман, поступак његов да поводи још жељним тужбама противу њега, те га Консент позове у Париз да објасни своје државе.

По његову одласку, конзују под војском примио је, привремено, генерал Дагобер, храбар и чланенит старац, који се доцније прославио у Пиренејима.

У Пиренејима тек је био отпочео рат са Шпанијом, који је био објављен 7. марта, услед смрти Лудвика XVI. Обе стране спремале су се дуго за овај рат, јер Шпанија, трома, лења и преко сваке мере рђаво администрована, није могла брже спремати се, а Француска је имала на врату друге непријатеље који су заузели сву њену пажњу. Серван, генерал у Пиренејима, провео је више месеци да организује своју војску, и оптуживао је Паша истом горчином као и Диму-

Јул 1793.
Рат са
Шпанијом.

Пошто се због зије није могло ничват предузимати противу Пијемонта са суви, француска влада, која је још у ово доба била господар на мору, одлучи се да предузме напад противу Наполеона и Сардиније, у циљу да први принуди да призна Француску Републику а другу да заузме.

Противу Наполеона послата је била ескадра контра-адмирала Латуза; а противу Сардиније кренуо се са својом ескадром адмирала Тргве.

Контра-адмирал Латуз дошао је са својом ескадром пред Наполеоном, и самим војлом своје ескадре изнудио од њакде признавање Француске Републике. На повратку одлуда, његова ескадра подржала је јек напад буре, и једна је успела искунити се у западу Калвијари (изјутр острва Сардиније).

Ескадра адмирала Тргве, на којој је било четири хиљаде суплемене војске за искрцавање на обалу, упутила се првим Бенови да од ње изнуди признавање Републике, па затим да иде ка Калвијари да се сједни са ескадром контра-адмирала Латуза. На свом путу од Бенове ка Сардинији, ескадра је спратила из острва Корсики, са кога је укрцала 3 линијска батаљона, неколико стотина добровољаца, и једну артиљеријску чегу, у којој је Наполеон Бонапарт био првост потпоручник, ради којачања свог одреда суплемене војске за искрцавање на обалу.

23. јануара 1793. стигла је овај ескадра у залив Калвијари. Адмирал Тргве одмах је послао парламентаре да захтева предају ове парохије, претећи да ће иначе спалити је и поруџити. Чаман, на коме је био овај парламентар, буде дочекан са обале, као и код Онеје, пушчачом изнад и партечом, од које затре један официр и 14 војника, оставак који се злати. Три дана после овог догађаја, француска флота заузме положај пред Калвијари из бомбардовања и 27. отвори затре поја је трајала три дана. Сардинији су живо благославили из својих обалних батерија, једну непријатељску лађу потопили, и многим другим начели озбиљан

Јул 1793. рије. Под Буштом стање ствари остало је исто, и, кад је војна отпочела, овај генерал непрестано се жалио на овога министра, каар. Варош је мало страдала од затре француске артиљерије. За трајања овог артиљеријског дуела покушаје је било да се искрију на суну сувоземне трупе са флоте, али и тај покушај био је безуспешан, због испештким и никаквим дисципилинама трупа.

У почетку фебруара француска ескадра добила је балу поткрепљања и у ладама и у сувоземној војсци, те бude учинио још један покушај исхрђавања сувоземних трупа на острво, 14. фебруара. И овај покушај пропао је као и овај први, из истих узроха.

17. фебруара дигла се била јака бура, која је учинила велике штете флоти, једину лађу од 80 топова потонила, а више њих настукала на обалу, непријатељу у руке. Кадо се стигла ова бура адмирал Гругве отклонио је са остатком своје велике флоте, 22. фебруара, Тулузу.

За трајања ове време, и док се све ово догађајао на мору, Туријски двор, који се страшио не само француске инвазије него и пропаганде њихове, бошче настао из све снаге да своју војску попуни и војача, да видише и наоружа милицију, и да склони два до три нова пупка од Швајцараца. Целокупна снага коју је на тај начин он успео да склони и дипле, напосила је не мање од четрдесет хиљада људи. Нјој су се придржали још осам хиљада Аустријанаца, под командом генерала Дезена.

С овом силом Италијани су могли одлучити се и предузети:

1. Апсолутну одбрану својих граница, поседујући са око десет батаљона пролаз Сен-Бернарски, Мон-Сенески и Мон-Женеврски, оставши око двадесет хиљада људи на окуну под Сузом; истакнуши томико исто у приморске Алпе; и, поседујући своје градове милицијом.

2. Распоредити сву своју снагу, за исти циљ, непосредно из својим границима, на деловима њиховим преко којих је била могућна инвазија са сјевернијом страном.

3. Предузети офанзиву, добућујући у прве је са двадесет и пет хиљада своје војске и осам хиљада Аустријанаца из Папу, истерати Французе из ње, мотрени са остатком своје војске из северне делове своје границе, на које је напад био помогнут даје снег траје. Затим, у месецу јануару, могли су се повратити и са покушајем снагом продирати у крајцу од Кони преко Мон-Сенеска па Моријен, и истерати Французе из Савоје. (*Гледај карту Бр. 16.*)

»Нема ни једне ратне одлуке која не би имала и своје мање,« вели Јозефин, «али она треба имати их је мање него оне прве две.»

Француска војска провела је зиму у Савоји и у гроботу Ници у великој оскудици. Поравн у Балгни, у првим данима марта, скренули су сву помоћу каде, и сва средства војним се распоређају, из ту страну. Експедиција противу острва Сардиније и

који га је, говорио је, сасвим напустио. Између Француске и Шпаније саобраћај је био на два места — на Перпињан и на Бајону. Про-

потреба да се пошаљу трупе у Пиренеје, беху исхрнели сва средстава јужних округа. Све је на све стране било у забуни, переду и недостатници.

Ово је стање код Француса није било познато Туринском двору. Он га је ценио много боље но што је оно било у истини, и с тога је учинио следећи распоред са својом војском:

Генерал Сен-Андре, са десет до двадесет хиљада Италијанаца и десет до три хиљаде Швајцараца, остављен је да брани алију Саорђио и да прети Ници.

Генерал Страскољо, са двадесет батаљона, улогорен је под Демоником, у циљу да штити долину Стуре. По удаљености својој од Сосисела, он није могао чинити резерву генералу Сен-Андре, и неутим пред собом није имао никога, те је по томе одвијање овога генерала са његових двадесет батаљона било очевидна труба потреса свога распореда.

Генерал Превера одређен је да са једном дивизијом потри на пролазе преко и краја Мон-Визо и Кол де л'Атэз. Централни дугор ове дивизије одређен је код Кастиланите пред Шато-Доен.

Генерал Герден добио је задатак да са четрдесет батаљона Нијемонтеза брани долину Сузе. Ова снага његова распоређења је тако, да му је лево крило било из Мон-Женевре, центар на Мон-Сенеску па који је извучено шеснаест топова, а резерва и главни стап у Сузи.

Најзад, херцегу од Монферата поверио је да се одурире непријатељ који би покушао из сливе у долину Аосте. За тај циљ дато му је било четрдесет батаљона, подсећених на три групе: код Кол-де-Монте, на платоу Мали Сен-Бернар, и код језера Конвал, где је било крајње десно крило овог огромног кордона.

Копница, јаки 3500 ковна, која се није могла употребити у плавинама, остављена је у равницима Салакса и Пињерола.

Алијском француском војском командовано је још Келерман. Целокупна њена снага била је око тридесет хиљада људи, разујући у то и одреде остављене код Турнуса и Бриџансона, у резерви за обе војске — у грофству Ници и Савоји.

Команду над Вареном војском — у грофству Ници — аринио је био привремено генерал Брун. Он је у њој усвоставио ред и дисципилину. У почетку фебруара дошло је за команданта ове војске генерал Бирон са пет батаљона, чиме је целокупна снага њена повећа са двадесет хиљада људи.

Пакто непријатељ није ни помињао штићи је по свом кордонском распореду и ногло помињати да ишлада, генерал Бирон одлучи се да сим пређе у озбиљну, управнишни удар главном снагом правим из Сосисела — Саорђио.

Два покушаја његова да непријатеља истисне из предњих положаја била су неуспешна. То је охрабрило генерала Сен-Андре

дирати снажно са једним корпусом на Бајону и Бордо, и доћи тако у Вандеју, беше сувише одважан покушај за ово доба; у осталом те поседне Сосисло са 12000 Аустријанаца. 13. фебруара Французи нападну на Сосисло, отму га и заробе две до три стотине Аустријанаца.

28. фебруара предузет је општи напад на цеој линији и непријатељ је потиснут из свију својих предњих положаја до на грбен Албанија.

Од то доба ик све до почетка јуна каде предузимато пинхта
сребрно ик са једне стране.

За то време догодије су се ове промене у француској војсци: Генерал Барон послат је за команданта у Вандеју, а генерал Дагобер за команданта у источне Пренсеје. За команданта Варселе или Италијске војске остао је сам генерал Бруно, чија је војска повећана до 30 хиљада људи први разгрутовањем извршеним време десетрути од 28. фебруара, и стављен је под вишу команду команданта Алијанске војске, генерала Балзакина.

У почетку јуна појавила се на видику Нице испанска ескадра, за коју се говорило да има из себи анатну сувоземну војску за искрцавање на обалу. Ултиматум тиме, а ослађавајући се на своју бројну надмоћност над непријателем, генерал Бруне одлучио се да га нападне сном својом свагог и претера преко Алена пре него што испанска ескадра успе да изашта преодамо и ову издају.

Ову своју одлуку он је извршио 8. јуна, ван без успеха. 12. јуна покушао је поново да се непријатељ потисне и пребаци преко Алија, али ипак безуспешно.

Извештег о овим неуспешним Италијске војске, генерал Колардзин дође сам у њој и одмах спават да се обавести о положајима љекара у непријателинм и да одлучи шта да се чини даље. Одлучује је било да Французи остану из својим прећашњим положајима, међутим одређени су били положаји у изазду које се имају повући ако би их непријатељ принудио на то и, у то, одлучено је било шта у том случају наша да чини Авијација војска да олакши положај војске Италијске.

Све ове одлуке биле су безкорисне; јер баш у то доба изби устаници у јужним окрузима противу терора Конвента. Так што се је био врагло у свој главни стан код Шамбери, генерал Берзаријан добијао је био наређу да одмах попшије једну јаку дивизију противу Лионса, да га осади.

Појава пред Туоном велике инглеске ескадре — 37 бродова — под адмиралом Ходом, у почетку јула, учинила је положај Алијске и Италијске војске још тежим; а пад Туона у инглеске руке и једновремено са њим премаз Бораше под Пасијом на страну непријатеља Француске, учинили су положај на јулу у то доба критичним. (Jouine, T. II, p. 316—330; и T. III, p. 255—264).

120.

непријатељ је замишљао да смо ми на овој страни веомајаки; требало је прећи Ланде, прећи преко р. р. Гарону и Дордоњу, и све ове тешкоће могле су лако учинити да се напусти овај план ако се је на њу помишљало. Мадридски двор предпоставио је напад на Перпинјан, јер је на овој страни имао за то поузданiju основицу у градовима, могао је рачунати на рођалисте Југа, према обећавањима емиграната, и најзад овамо су га вукле и његове старе претензије на Русиљон. Четири до пет хиљада људи остављени су да чувају Арагон; петнаест до осамнаест хиљада људи, половина редовне трупе а половина милиција, требало је да војују под комandom генерала Каро у западним Пиренејима; најзад, генерал Рикардос, са двадесет и четири хиљаде људи, одређен је да озбиљно нападне Русиљон. (Гледај карту Бр. 8.).

Од гребена Пиренеја одвајају се две главне долине, р. Техе и р. Тете, обе се протежу према Перпињану, и чине наше прве две одбранбене линије. Перпињан је у долини р. Тете. Рикардос, извештен о нашој слабости, отиочео је једном одважном одлуком: издвојивши засебна одељења да пазе на Фортове Белегард и Бен (Бање), обадна у долини р. Техе, он се одважно крене напред у намеру да натера сва наша одељења растуревати у овим долинама да одступе, прошавши их. Овај покушај био је успешан. Он је дебу-

JYB 1208

Илан, озкі
занур.

Однажды старший генерал Ришардсона из траншау.

ЈУН 1793

шовао 15. априла, потукао одељења послата под командом генерала Виља да га зауставе, и изазвао панички страх на целој овој граници. Продирући даље са десет хиљада људи, он би заузео Перпињан, али он није био дољно одважан за то; у осталом он још не беше сасвим готов за даље продирање, и тиме је дао Французима времена да се приберу.

Команда над Пиренејском војском, која је изгледала сувише прострата, била је подељена. Серван је добио под команду западне Пиренеје, а генералу Дефлеру, кога смо видели употребљена у експедицији у Холандију, дати су под команду источни Пиренеји. Овај генерал искупио је своју војску пред Перпињаном, на једном положају који се зове *le Mas d'Eu*. 19. маја, Рикардос је успео да искупи осамнаест хиљада људи, и с том војском нападне овај француски положај. Бој је био крвав. Јуначни генерал Дагобер, бујан као какав младић и ако већ у годинама, и поред своје храбости веома интелигентан, успео је да се одржи на боишту. Дефлер му је притрчао у помоћ са хиљаду и осам стотина људи резерве, и одржали су се на положају. Дан се примицао крају и изгледало је да ће се бој свршити срећно; али пред мрак, наши војници, клонули од умора због дугог отпора, уступише наједанпут и побегоше к Перпињану. Посада, уплашена тиме, затвори капије и осне ватру на наше трупе, које је

Подела
команде над
Пиренејском
војском.

ЈУН 1793

држала да су Шпанљолци. Ово је била нова прилика да се одважно јурне на Перпињан, и да се заузме овај град који се није могао одутирати; али Рикардос, који се беше само масковао према Белегарду и Бен-има, није држао да је требало толико ризиковати, и врати се да опседне ова два мала градића. Он их је заузео обадва при крају јуна, и врати се поново пред наше трупе, које беху искупљене како тако на ранијим положајима. И тако, у јулу, једна несрћна битка могла је учинити да изгубимо Русиљон.

На другом једном војишту, крвавијем и ужаснијем од свију које смо прошли, несрће су настала све веће и веће. Вандеја, сва у ватри и крви, пребацила је преко р. Лоаре једну опасну колону.

Ми смо оставили Вандејце, распаљене неочекиваним успесима, као господаре града Туара, који су били узели од Кетиноа, и да отпочињу помисљати на већа предузећа. На место да иду на Дуе и Сомир, они се беху окренули на југ војишта, и хотели су да ослободе земљу са стране Фонтенеа и Ниорта. Г. Г. де Лескир и де Ла Рошаклен, којима је била поверена ова експедиција, беху се упутили на Фонтене 16. маја. Одбијени најпре генералом Сандосом, они се повукоше мало назад; убрзо затим, користећи се слепим поуздањем овога републиканског генерала у се и у своју околину због овога свог првог успеха,

Вандеја
опасије да се
изгуби
Русиљон.

Јул 1793
Вандејци
освајају Фон-
тено.

они се вратише са петнаест до двадесет хиљада људи, освојише Фонтене и поред све-
коликог напрезања које млади Марсо беше
развио овога дана, и принудише Шалбоса и
Сандоса да одступе на Ниорт у највећем
нереду. У Фонтенеу они су нашли оружја,
много муниције, обогатили се новим сред-
ствима, која су им, заједно са онима која су
задобили у Туару, дозволила да наставе војну
са надом на нове успехе. Лескир је издао
прокламацију становништву, у којој је претио
најстратнијим казнама свима онима који буду
помагали републиканцима. После тога, Ван-
дејци се разиђоше по свом обичају, да на-
ставе своје пољске послове. Састанак је био
одређен за 1. јуни, у околини Дуе. (Гледај
карту Бр. 5.).

У дољној Вандеји, где је Шарет заповедао
сам, и кретао се и радио без везе са осталим
војима, успеси су били заустављени. Канкро,
командант у Нанту, беше се одржао у Машекулу,
али једва: генерал Булар, који је командао у Песковима, захваљујући својим
добрим распоредима и дисциплининаше вој-
ске, био је заузет у току два месеца дољу
Вандеју, и беше шта више одржао неома
истакнуте положаје до близу Пањио. 17. маја
међутим био је принуђен да се повуче на
Мот-Ашар, врло близу Пескова, и налазио се
у највећој забуни, јер су његова два најбоља
батаљона, оба састављена од грађана Бордоа,

хотели да га оставе и да се врате својим
пословима, које су били напустили на први
глас о успешима вандејских чета.

Јул 1793

Пољски радови прекидоше борбу за неко
време, и у дољњој и у горњој Вандеји, и за
неколико дана рат је био мало мање активан,
и одложен за почетак јуна.

Република
дога спасију војј
је одредила
против Вандеје
из три војске.

Генерал Беријер, који је у почетку запо-
ведао на свом овом војишту, био је смењен, и
његова команда подељена на више генерала.
Сомир, Ниорт, Пескови, састављали су војску
која је названа војска обале de la Rochelle,
и која је поверена Бирону; Анжер, Нант и
Дољна Лоара, састављали су војску која је
названа војска обале Брета, која је дата
под команду Канкроу, генералу у Нанту. Нај-
зад, обале Шербура биле су дате под команду
Вимпфену, који је затим, као што смо то
видели, узео команду над устаницима Калва-
доса. (Гледај карту Бр. 4.).

Бирон, који је с Рајне премештен на гра-
ницу Италије, а одавде у Вандеју, дошао је
неаадовољан на ово војиште пустоши, и морао
је пропасти на њему због своје одвратности
према грађанском рату. Он је дошао у Ниорт
27. маја, и затекао је војску у ужасном не-
реду. Она је била склонђена од свакојаких
елемената, дигнутих силом или обманом из
суседних предела, и бачених у Вандеју у го-
милама, без обуке, без дисциплине, без никакве
спреме. Састављене од сељака и грађана-

Состав војске
обале de la
Rochelle којој
је командовао
Бирон.

Јул 1793

индустријалаца из вароши, који су нерадо напустили своје послове, ове су гомиле биле готове да се распадну у првој несгоди. Било би много боље да је већи део ових гомила био распуштен и враћен кући, јер се у селима и варошима одакле су дигнуте осећала оскудица радних руку, међутим оне су овде лежале и јеле безкорисно, распостирали се свуда неред, панички страх, и често повлачили за собом у бегство организоване батаљоне који би се, остављени сами себи, много боље одупирали. Све ове гомиле дошли су са својим војима, одређеним у местима одакле су дигнуте, који су се називали генералима, говорили о својој војsci, нису хотели слушати никога, и радили противно свима распоредима виших команда. Са стране Орлеана склапани су батаљони, познати у овој војни под именом *Орлеански батаљони*. У њих су уписивани трговачки помоћници, ситничарски момци, слуге, најзад свакојаки млади људи покупљени у срезовима Париским и послати за Сантером. Комбиновали су их са трупама узетим од северне војске, од које је било одвојено по педесет људи на батаљон. Али ваљало је спојити ове хетерогене елементе, наоружати их и обући. У свему је била оскудица, плата шта више није се могла издавати, и пошто није била једнака за линијске трупе и добровољце, била је често повод немирима.

орлеански
батаљони.

Да се организује ова гомила, Конвент је је шиљао комисаре за комисарима. Било их је у Туре, Сомиру, Ниорту, La Rochelle-у, у Нанту. Они су се сукобљавали међу собом и са генералима. Извршни савет имао је тамо своје агенте, и министар Бушот поплавио је био ову земљу својим поверилицима, које је све изабрао међу Јакобинцима и Корделијерима. Ови су се сукобљавали са представницима Конвента, држали су да дају доказа о својој усрдности кад товаре на земљу реквизиције, и оптуживали су као деспоте и издајнике оне генерале који су хотели да учине крај непослушности трупа, или да спрече непотребна насиља. Из ових сукоба власти потицала је ужасан хаос од узајамних оптужба и неред у командовању. Бирон није могао учинити да га слушају, и није смео да крене своју војску, бојећи се да се на првом покрету не растроји, или да не отпочне пљачкати све на свом путу. То је тачна слика снаге, коју је Република имала у ово доба у Вандеји.

Бирон је отишао у Тур, и са представницима Конвента усталио један евентуалан план, који се састојао у томе, да се, како се буде ова гомила организовала колико толико, крену четири колоне, свака од десет хиљада људи, са периферије к центру. Четири полазне тачке за ове колоне биле су: les Ponts-de-Cé, Сомир, Шинон и Ниорт. Време, које је потребно

Сукоби власти
у револуци-
онском појасу
у Вандеји.

План
Бирона.

Било за спрему ове четири колоне да се могу
крепити по овом плану, Бирон је употребио
да лично обиђе и прегледа дољњу Вандеју,
у којој је он предпостављао много већу опас-
ност но ма где на другом месту. Бирон је
умесно страховао да се не учини додир и
веза између Вандејаца и Инглеза. Муниципја
и трупе искрцани у Маре, могли су пове-
ћати ало и учинити да рат траје непрестано.
Јављено је било да је опажена једна флота
од десет лађа, и знало се да су бретонски
емигранти добили наредбу да иду на острва
Жерсој и Гвернесој. И тако све је оправда-
вало страховања Биронова и његову посету
дољње Вандеје.

Збор
Вандејаца.
Док се све ово догађало, Вандејци се беху иснутили 1. јуна. Они су завели некакав ред, и одредили један савет да управља земљом у којој су њихове војске. Један пробисвет, који се издавао за епископа из Агре и по-сланика Папина, председавао је у овом савету, и, благосиљајући заставе, и служећи свечане службe, подстицао је ентузијазам Вандејаца, те им је тако овај варалица био веома користан. Они не беху још изабрали главног командаџата; али сваки заповедник командовао је сељацима свога предела, и било је уговорено да све своје операције предузимају и изводе споразумно. Ови заповедници били су начинили једну прокламацију у име Лудвика XVII и грофа од Прованса,

Проплаћаје
Шапчејца у
ште Лудвига
XVII.

намесника краљевског за време малолетства младога краљевића, и називали су се команданти краљевске и католичке војске. Пројектовали су били да најпре заузму линију р. Лоаре, и да се крену напред на Дуе и Сомир. Ово предузеће било је одважно, али лако према општем стању ствари. 7. они су ушли у Дуе, а 9. стигли су пред Сомир. Како се сазнало за њихов марш, генерал Саломон, који је био у Туару са три хиљаде људи добре војске, добио је наредбу да се крене за њима. Саломон је извршио ову наредбу, али је нашао да су нападачи били сувише јаки; он није могао ништа предузимати против њих, а да се тиме не изложи да сâm буде сачрвен; услед тога вратио се у Туар, а из Туара отишао у Ниорт. Трупе из Сомира биле су поселе положај пред овом вароши, на путу од Фонтефрола, у утврђењима код Нантија и на висовима код Бурнана. Вандејци се приближили, нападоше колону Бертијеову, одишиле их добро управљеном артиљеријском ватром, али се они повратише са јачом снагом, и потискоше Бертијеа, који је ту рањен. Жандарми-пешаци, два Орлеанска батаљона и кирасири одупирали су се још; али ови изгубише свога пуковника; тада настаде неред, и сви се повукоше у варош, у коју прореше за њима и Вандејци. Беше остао још ван вароши генерал Кустар, командант батаљона који су били на висо-

JUN 1790

Јун 1793 вима код Бурнана. Он се виде одвојен од републиканских трупа које су биле патеране у Сомир, и учини одважну одлуку да са својим трупама уђе у Сомир и нападне Вандејце с леђа. Требало је прећи преко једног моста, позади кога су победитељи били поставили једну батерију. Јуначи Кустар нареди једном одељењу кирасира, које је имао под својом командом, да јуриша на батерију. „Куда „нас шиљете?“ рекоше му ови. — „У смрт,“ одговори Кустар; „спас Републике то захтева.“ Кирасире полетише, али Орлеански батаљони растурише се, и напустише генерала и кирасире који су јуришали на батерију. Кукавичлук једних учинио је узалудним јунаштво других, и Кустар, не могавши да уђе у Сомир, одступи у Анжер.

Сомир је био заузет 9. јуна, а сутрадан предала се и цитадела. Вандејци, поставши господари р. Лоаре, могли су маршовати или на Нант, или на Флеш, Ман и Париз. Страх се распостирао све више пред њима, и све им се морало покорити. За то време, Бирон је био у доњој Вандеји, где је он држао да ће, узевши на око обале, отклонити много веће и озбиљније опасности.

Све могућне опасности и са свију страна претиле су нам у исто доба. Савезници, који су опсађивали Валансијен, Конде, Мајнц, били су већ близу да отму ове градове, који су били заштита наших граница. Богези у по-

крету, Јура устала, све то ишло је на руку инвазији са стране Рајне. Италијска војска, коју су Пијемонтези сузбили, имала је позади себе побуњен Југ и инглеске ескадре. Овај положај француза. Шпањолци, који су били пред француским логором под Перпињаном, претили су да га отму једним нападом, и да завладају Русијоном. Устаници Лозере били су готови да пруже руку Вандејцима дуж р. Лоаре, и то је била намера творца ове буне. Вандејци, господари Сомира и тока р. Лоаре, могли су кад су хотели предузети најодважније кораке противу унутрашњости, и имали су сва потребна средства да их изврше. Најзад, федералисти, идући од Каене, Бордоа и Марселя, спремали су се да дижу Францујеку где дођу и прођу.

Наш положај, у месецу јулу 1793., био је у толико опаснији, што се Францујском могао дати самртни ударац са сваке стране. Савезници са Севера могли су, необазируји се на градове, маршовати право на Париз, избацити из њега Конвент и бацити га на р. Лоару, где би га дочекали Вандејци. Аустријанци и Пијемонтези могли су предузети и извршити инвазију кроз приморске Алпе, уништити нашу војску, и прокрастарити по целом Југу као победитељи. Шпањолци су били у положају да продиру на Бајону, и да се удруже са Вандејом; или, ако су предпостављали Русијон, да одважно маршују ка Лозери, која

ЈУН 1793

је мало удаљена од границе, и да запале Југ. Најзад Инглези, у место да крстаре по Средоземном мору, могли су да искрају трупе у Вандеју, и да их поведу од Сомира на Париз.

Лични објекти
савезница.

Али спољни и унутрашњи непријатељи Конвента нису никако имали оно што осигурава победу у рату противу револуције. Савезници су радили сваки за себе, и под видом некаквог светог рата сваки је имао и крио своје личне обзире. Аустријанци су хотели Балансијен; краљ Пруске, Мајц; Инглези, Динкирхен; Пијемонтези су желели да поврате Шамбери и Ницу; Шпанљолци, мање интересовани од свију, помиšљали су при свем том мало на Русиљон; Инглези, најзад, мислили су више на то да покрију Средоземно море својим флотама и да на њему задобију какво пристаниште, него да збила помогну Вандеји. Сем овога општег егоизма који је сметао савезницима да протегну свој поглед преко користије које су се могле имати непосредно и одмах, они су сви били методични и бојаљиви у рату, и бранили су старом војничком рутином старе политичке рутине због којих су устали на оружје. Што се тиче Вандејаца, простих људи који су устали противу генија Револуције, они су се тукали као добри али ограничени стрелци. Федералисти, растурени по свој Француској, који су имали да се споразумевају на великим

Колебаља
федералиста.

ЈУН 1793

даљинама да сложе своје операције, који су се бојаљиво дизали противу централне власти, које нису покретале у велико распаљене страсти, нису ни могли друкчије него да се колебају и да пинају. У осталом они су у потаји корели сами себе, да компромитују своју отаџбину једном проступном диверзијом. Они су почели да осећају да је злочин препирати се око тога да ли је требало бити револуционаран као Петион и Верњо, или као Робеспијер и Дантон, у моменту кад је сва Европа навалила на нас; и они су опажали да је, у таквим приликама, само један начин добар кога се ваља држати, а то је, показати највећу енергију. Донеста, све факшије које беху дигле главе око њих, указивале су им на њихову погрешнику. Не само уставовци, но и агенти старог двора, секташи старог свештенства, све присталице, једном речи, апсолутне власти, беху се подигли у исто доба, и било је очевидно за њих да је свака опозиција Револуцији била од користи само непријатељима сваке слободе и сваког национализта.

То беху узорци који су учинили те су савезници били тако невешти и тако бојаљиви, Вандејци тако ограничени, федералисти тако колебаљиви, и који су морали осигурати тријумф Конвента и над бунтовницима у унутрашњости и над Европом. Монтанјарди, једни које је одушевљавала само једна страстна

Јув 1793 жеља, једна једина мисао, спас Републике, који су у себи осећали онај полет духа који проналази најновија и најдрскија средства, не сматрајући их никада ни као сувише дрска, ни као прескупа, ако су само спасоносна, морали су растројити, једном величанственом одбраном и овој се нико није надао, споре, рутинисане, неспоразумне, непријатеље, и угушити факције које су хотеле и стари режим, ито свака на свој начин, и Револуцију, опет свака на свој начин, које су тј. тежиле и вукле свака на своју страну.

*Мере противу
тунчица, које
је предузео
одбор народног
спаса.*

Конвент, налазећи се у тако необичним приликама, није се поколебао ни за један тренутак. За време док су градови или утврђени логори задржавали моментано непријатеље на нашим разним границама, одбор народног спаса радио је и даљу и воћу да реорганизе војску, да је попуни дизањем три стотине хиљада људи што је било декретовано у марта, да пошље инструкције генералима, да убрза шиљање новаца и муниције. Он је преговарао са свима локалним администрацијама које су хотеле да задрже, у корист ствари коју су заступали федералисти, храну и друге потребе памењене војсци, и успевао је да их одвраћа од тога износећи им велики значај народног спаса.

*Енергичне
мере Конвента
противу унутрашњих
непријатеља.*

Упоредо са тим, Конвент је предузимао не мање снажна средства и противу непријатеља унутрашњих. Противу непријатеља који

је средство бити одлучан.)* Тако је радио и Конвент. Видели смо већ енергичне декрете које је он донео при првом покрету буне. Ма да многе вароши нису хотеле покорити се, њему ни за један тренутак није долазила идеја да преговара са онима који су јавно заузели бунтовнички положај. Кад Лионаци одбили да се покоре, и не хотелеше послати у Париз ухапшене патриоте, он је наредио својим комисарима у Алпском војсци да употребе силу, не обазирући се ни на тешкоће, ни на опасности којима су се излагали ови комисари у Греноблу, имајући пред собом Пијемонтезе, а позади себе бунтовнике р. Изере и р. Роне. Он им је наредио да Марсель поврате на пут дужности. Позвао је сва административна тела да за три дана опозову своје двосмислене одлуке, и најзад послao у Верзију неколико жандарма и неколико хиљада грађана Париских, да одмах укроте бунтовнике у Калвадосу, који су били најближи престоници.

Није била занемарена и велика помоћ која *Устав од 1793.* се је могла имати од Устава, и осам дана беху довољни да се сврши ово дело, које је било више средство за прибирање, него права основица за законодавство. Редактор овога дела био је Херол-де-Сешел. По овом пројекту, сви Французи од двадесет и једне го-

* Курсив је преводачев.

јул 1793

лине били су грађани и могли су вршити своја политичка права, без никаквих погодаба и ограничења односно богаства и непокретне својине. На сваки педесет хиљада душа, ови грађани бирали су једног посланика. Оваи посланици, састављени у једну само скупштину, нису могли заседавати дуже од једне године. Они су декретима наређивали све што је држави било прешино, и ови декрети били су одмах извршни. За све остале државне потребе, општег значаја и мање прешие, израђивали су законе, који су санкционовани тек тада, ако, после извесног рока, изборне скупштине нису чиниле никакве промене на њима. Првог дана месеца маја, изборне скупштине састајале су се по праву, и без сазива, да обнове посланике. Изборне скупштине могле су захтевати ванредне скупштине за измену овога уставног акта. Извршина власт била је поверена двадесет и четворици чланова које су бирали поверилице, и то је био једини посредни избор. Изборне скупштине бирале су ове поверилице, они су бирали кандидате за чланове извршине власти, од којих је законодавно тело узимало, одбирањем, двадесет и четвртицу. Ова двадесет и четири члана извршине власти бирали су генерале, министре, агенте свију врстама, и то ни једног из своје средине. Они су дужни били руководити их, водити надзор над њима, и били су непрекидно од-

јул 1793

говорни. Половина извршног савета обнављала се сваке године. Најзад, овај Устав, тако кратак, тако демократичан, по коме је влада била један прост привремени комисаријат, задржао је и даље само једно из прошлог режима, општине, којима није променио ни обим ни атрибуције. Оне су задржане и ако су сви остали трагови прошlostи били слишћени, само због своје енергије о којој су дале толике локазе. Готово без дискусије, и за осам дана, овај Устав био је примљен,* и онога тренутка кад је у целини изгласан, топ га је огласно у Паризу, и изазвао на све стране узвике радости и задовољства. Наштампан је био у хиљаде екземпладара да се разашље по свој Француској. Учињена му је била само једна једини замерка, што од стране неких агитатора који су били припремили 31. мај.

Опомињемо се младога Варлеа, који је лармао на јавним местима; младога Лионца Леклерика, који је овога беснио у својим беседама међу Јакобинцима, и који је због своје наглости нагледао сумњив, чак Марату; онога Жана Руза, који је био онако груб према несрћном Лудвiku XVI. кад му је он хотео предати свој тестаменат; сви ови људи беху се истакли у последњој побуни, и имали су велики утицај у одбору у Митрополији и међу Корделијерима. Они су нашли да је рђаво

Петницаја Корделијер је претпостављају Устава.

* Декретован је био 24. јуна. Пројект је изнесен био 10.

ЈУН 1793. што у Уставу није ништа речено противу закупца; начинили су једну петицију, купили на њу потписе на улицама, и појурише да узбуне Корделијере, говорећи да је Устав иенотпун, јер нема никакву одредбу противу највећих непријатеља народа. Лежандр је покушао да се одупре овом покрету, али узалуд; напали су га као умеренјака, и петиција, усвојена од стране овог удружења, била је предата Конвенту. Вест о томе разгњевила је

Монтанја учени
да се одбије
петиција Кор-
делијера.

скочиште, учинише да се одбије ова петиција, и одоше међу Јакобинце да им изнесу опасност од перфидних претеривања, којима се иде на то, говорили су они, да се народ заведе, и које су могле бити само дело људи плаћених од непријатеља Републике. „Најпопуларнији Устав какав је ма кад постојао,“ рече Робеспијер, „тек је изашао из Скупштине некада контроверзионарне, али сад очишћене од људи који су се противили и сметали њену раду. Данас чиста, ова Скупштина израдила је најлепше дело, најпопуларније какво је ма кад дато људима; и једна индивидуа, огрнута плаштом патристизма, која се хвали да воли народ више него ми, узбуњује грађане свију стања, и хоће да докаже да им није по вољи Устав који ујединjava целу Француску! Не поверавајте се таквим маневрима, не поверајте се оним прећашњим поповима који

ЈУН 1793. „су у савезу са Аустријанцима! Будите на опрези према новој маски којом аристократе хоћеју да се заклоне! Ја прозирим један нов злочин у будућности, који можда није далеко да избије; али ми ћemo га открити, и сатрти ћemo непријатеље народа ма у ком се облику они појавили.“ Коло-д'Хербоа говорио је тако исто живо као и Робеспијер; он је износио да непријатељи Републике иду на то да би окрузи могли рећи: „Видите, Париз одобрава говор Жака Руса!“

Обадвабеседника поздрављени су једногласним одобравањем. Јакобинци, који су се величали да је код њих заступљена и политика поред револуционарне страсти, мудрост поред енергије, послали су једну депутацију Корделијерима. Коло-д'Хербоа био је беседник ове депутације. Код Корделијера био је примљен онако, како је доликовало примити једнога од чланова Јакобинаца и Монтанје који су највише изгласали. Друштву које га је постало изјављена је најдубља пошта. Петиција је била оповдана, Жак Рус и Леклерк били су искуљени, Варлеу су оправстили само зато што је био млад, а Лежандру су се извинили за увредљиве речи које су му изговорили у прошлој седници. Тако одбранује и од тога јединог напада, Устав је био разаслат у Француску да га санкционују изборне скупштине.

*Устав поднесен
народу из
одобрења.*

И тако Конвент је поднео окрузима у једној руци Устав, а у другој декрет по коме им

Депутација
Јакобинца
Корделијер-
ина.

Устав од 1793. је остављено само три дана да се одлуче и изјасне. Устав је скидао са Монтане сваку сумњу и вебњу за узурпацију, и био лепа прилика да се сви окуне око власти која се њиме оправдала; а рок од три дана није давао много времена за оклеваше, и обавезивао је да се склоне на послушност.

Доиста многи окрузи попустише, а остали наставише и даље своје раније кораке. Али ови су се забављали шиљањем адреса и депутација један другоме, и изгледало је да сваки од њих чека шта ће други отпочети па да ради. Даљине међу њима нису допуштале брз саобраћај и споразум и склапање какве целине. Сем тога, оскудица револуционарног генија сметала је проналаску начинა и представа који су потребни за успех. *Ма како да су масе лепо расположене, онце нису никада готове да све жргују, ако нема стражних људи да их на то склоне и обавежу.*)* Потребна су била снажна средства да се подигну умерене ћифте по варошима, да се принуде да маршују, да помажу, да се журе. Али Жиронисти, који су осуђивали сва ова средства код Монтанара, нису могли употребљавати их сами. Трговци бордовски сматрали су да су много учинили кад су мало живље лармали урезовима, и нису се кретали од својих кућа. Марсљани, мало наглији, били су послали шест хиљада људи у Авињон, али нису

*) Курсив је преводитељ.

они сами склопили ову малу војску; на место себе они су послали у њу најамнике. Лионци су очекивали да им се придруже Провансалци и Лангедочани; Норманџани су изгледали да су се мало разладили; једини Бретонци не беху попустили, и сами су пунили редове својих батаљона.

У Каени, главном средишту ове побуне, било је велико узбуђење. Колоне које су пошли одавде биле су прве које су се имале сусрести и сукобити са трупама Конвента, и овај први сукоб морао је имати велики значај. Проскрибовани посланици и остали изасланици на окупу око Вимпфена жалили су се на његово оклеваше, и држали су да у њему назирију ројалисту. Вимпfen, пресиран са свију страна, наредио је најзат Пујсају да оде, 13. јула, са својом предводницом у Верпон, и објавио је да полази и сам са свом својом снагом. 13., доиста, Пујсај се крене на Паси, и сусретне се са масама из Париза, са којима је било и неколико стотина жандарма. Избачено је било неколико пушака с једне и с друге стране у шумама. Сутрадан, 14., федералисти заузеше Паси и изгледало је да су задобили некакав мали успех. Али идућег дана трупе Конвента појавише се с топом. Први топовски пуцњ застрашио је све у редовима федералиста; они пренуше, и побегоше безобзирце у Еврес. Бретонци, чвршћи, повукоше се више у реду,

Устав од 1793 али су остали бегунци и њих повукли за собом. Вест о овоме изненадила је и застрашила све у Калвадосу, и сва административна тела отпочеше да се кају за своје неразумне поступке. Како се сазнало у Каени за овај пораз, Вимпфен је позвао посланике, предложио им да се утврде у овој вароши и да се упорно бране. Вимпфен, откривајући се затим све више, рече им, да он види само једно средство да се ова борба настави и одржава, а то је, да се задобије какав мочан савезник, и да ће им он, ако они то хоћеју, набавити једног таквог савезника; он им је чак дао опазити да има на уму инглески кабинет. Додао је да држи да је Република немогућна, и да у његовим очима повратак монархије не би била никаква несрећа. Жироидисти одбиште свом снагом сваки предлог те врсте, и нису крили свој гњев због тога.

Неки међу њима почеше тада да осећају несмишљеност свога покушаја, и опасност од ма каквог бунтовног покрета, јер су све факције пристајале у то зато да оборе Републику. Међутим нису били изгубили сву наду, и помињали су да се повуку у Бордо, где су неки држали да могу извести какав покрет искрено републикански, и срећнији од онога у Калвадосу и у Бретањи. Они се кренуше да кле са бретонским батаљонима који су се враћали дома, и намеравали су да се украју у Бресту. Оденуше се као и војници и скло-

Вимпфен
предложио је
стакњаше
Монархије.

Набегли
Жироидисти
извлаче се у
Бордо.

Устав од 1793 нише се у редовима батаљона Финистерског.

После пораза код Вернона, они су се морали крити, јер су све административне власти, које се пожурише да се покоре и да даду доказа о својој оданости према Конвенту, могле ухапсити их. Тако прерушени прошли су један део Нормандије и Бретање, налазећи се у непрекидној опасности и подносећи тешке оскудице, и склонише се у околини Бреста, да одатле потом оду у Бордо. Барбару, Петион, Саљ, Луве, Мејлан, Гваде, Кервелеган, Горас, Жиреј-Дипре (Girey-Dupré), сарадник Брисов, Маршана (Marchenna), млади Шпањолац који је дошао да тражи слободу у Француској. Риуф (Riouffe), млад човек ватрено одан Жироидистима, били су у овој групи славних бегунаца, које су гонили као издајнике отаџбине, ма да су сви били готови дати свој живот за њу, и веровали шта више још да јој служе тада кад је компромитоваху најопаснијом диверзијом.

У Бретањи, у окрузима на западу и у горњем сливу р. Лоаре, административне власти пожурише се да се покоре, да би избегле да не буду стављене под закона. Устав, разаслат свуда, био је изговор и повод да се сви умире и покоре. Конвент, говорило се, не намерава ни да се овековечи, ни да дочека сву власт у своје руке, јер је ето да дао Устав; овај Устав мора убрзо учинити крај владе факција, и како изгледа уводи најпростију

Велики број
добротворних
округа покори-
вају се Кон-
венту.

јула 1793. Владу каква је ма кад виђена. За то време, монтањардске општине, јакобински клубови, удвојише енергију, и часне присталице Жиронде уступише пред једном Револуцијом коју нису били довољно кадри да савладају, и коју они не би били довољно кадри да бране. Од овог момента, Тулуз је огледала да се оправда. Бордовци, који се беху више истакли, нису се формално покорили, али су вратили своју предводницу, и престали су објављивати да ће ићи на Париз. Два друга значајна догађаја помогоше да на Западу и на Југу престану све опасности за Конвент: то су били одбрана Нанта, и расуло бунтовника Лозере.

Видели смо Вандејце у Сомиру, као гоеподаре тока р. Лоаре, и у могућности, да су умели оценити свој положај, да учини против Париза један покушај који би може бити успео, јер у Флешу и у Ману не беше никаквих средстава за отпор. (*Гледај карту Бр. 5.*) Млади Боншан, који је једини бацао своје погледе ван Вандеје, хотео је да се учини упад у Бретању, ради тога да се задобије једно пристаниште на Океану, и затим да се иде на Париз. Али његови другови по оружју не беху толико увиђавни и мудри да га разуму. Права престоница на коју је требало ићи, по њима, беше Нант; ни духом ни жељом они нису тежили даље. Било је међутим многи разлога да тако и раде; јер је Нант отварао саобраћај с морем, осигуравао држање и од-

Вандејци
одлуку да
нападну Нант.

јула 1793. брану целе њихове земље, и ништа није смештало Вандејцима, када узму ову варош, да покушају штогод и одважније: поред тога, покушајем на Нант они нису одвајали своје војнике од њихових кућа, обзир веома значајан у погледу сељака који нећеју никада да изгубе из вида своју звонару. Шарет, господар дољње Вандеје, пошто је учинио једну лажну демонстрацију на Пескове, беше заузео Машекул, и налазио се пред капијама Нанта. Он се није никада споразумевао са војима горње Вандеје, али овога пута понудио се да се са њима споразуме. Он је обећавао да нападне Нант са леве обале, у исто доба кад га велика војска буде напала с десне обале, и сви су изгледи били да ће такав споразуман и једновремени напад са две стране морати успети.

Вандејци оставише дакле Сомир, сиђоше на Анжер, и спремише се да маршују од Анжера на Нант, правцем дуж десне обале р. Лоаре. Њихова војска знатно се смањила, јер многи сељаци нису хотели да се упuste у тако дугу експедицију: међутим у њој је још било близу тридесет хиљада људи. Изабрали су и назименовали главног команданта, и то избор је пао на колара Кателино, да поласкају сељацима и да их јаче привежу. Г. де Лескир, рањен, морао је остати у унутрашњости земље, да са новим трупама које ће искупити и

Кателино
главни коман-
дант Ванде-
јеја.

Јул 1793. склопити, држи у шаху трупе у Ниорту, и не допусти да се узнемираша опсада Нанта.

За то време, комисија народних представника заседавајућа у Туру захтевала је помоћ од свакога, и наваљивала на Бирона, који је обилазио обалу, да се што брже крене за Вандејцима. Не задовољавајући се шта више да позива Бирона, она је наређивала покрете у његовом одсуству, и кренула је пут Нанта све трупе које су се могле скupити у Сомиру. Бирон је одговорио одмах на наваљивање ове комисије. Он се саглашавао, говорио је, са покретима који су извршени без његове наредбе, али је морао да чува Пескове и ла Рошель, вароши које су у његовим очима значајније од Нанта; батаљони Жиронде, најбољи у војсци, напустили су га, и требало је заменити их новима; њему је било немогућно да крене своју војску јер се одмах разилазила и одавала цљачки, тако је била недисциплинована; он је могао да одвоји највише до три хиљаде људи организованих, али била би лудост, додавао је, ићи на Сомир и упуштити се у земљу са тако малом снагом. Бирон је писао у исто доба одбору народног спаса да дјељи своју оставку, јер народни представници хоћеју да командују у место њега. Одбор му је одговорио да је он сасвим у праву, да народни представници могу световати или предложити извесне операције, али их не могу наређивати, и да само њему

Јул 1793. припада да предузме мере које налази за умесне и потребне да се очува Нант, Рошель и Ниорт. Бирон је при свем том чинио све што је могао да склони једну малу покретљивију војску, с којом би могао поћи у помоћ овој опсађеној вароши.

Вандејци, међутим, кретоше се из Анжера. 27. и 28. били су пред Нантом. Учинише најпре претећу понуду на предају која није била шта више ни саслушана, и спремаше се да га нападну. Напад је имао отпочети^{Вандејци нападују Нант, који спасио брану Канкл.} са обе обале, 29., у два сајата у јутро. За одбрану огромнога простора, испресецаног многим отокама р. Лоаре, Канкл је имао само пет хиљада људи редовних трупа, и близу толико народних гардиста. Он је најчешће најбоље распореде, и охрабрио до највеће мере своју посаду. 29., Шарет је напао, у уговореним сајатима, са стране мостова; али Кателино, који је радио на десној обали, и имао најтежи део овог предузетка да иаврши, био је заустављен на капији Ниортској, коју су неколико стотина људи бранили најјуначније. Успорен на овој страни, напад је постао теки. Међутим Вандејци се растурише иза ограда и у вртовима, и притегоше вароши изблиза. Канкл, главни командант, и Бејсер, местни командант, помагали су и храбрили свуда републиканске трупе. Кателино, са своје стране, удвоји напрезање; већ беше знатно напредовао у једном предграђу, а једно зри

Јул 1793. рани га смртно. Његови војници одступише
ожајашени и изнеше га на раменима. Од
овог момента напад је био спорији. После
осамнаест сакати борбе, Вандејци се рази-
ћоше, и ова варош била је спасена.

Напад је по-
стло спорији
смрт Катела-
нова. Разндана
Вандејана.

Сваки је овога дана чинио своју дужност. Народна гарда такмичила се са линијским трупама, и сам мэр био је рађен. Сутрадан, Вандејци посакакаше у чамце, и вратише се у унутрашњост своје земље. Од овог момента, они су изгубили скок за велика предузећа; они нису могли више ни мислити да предузму и наврше штогод значајно, сем само да држе и бране своју земљу. У овом моменту, Бирон, журичи се да помогне Нанту, стигао је у Анжер са онолико војске колико је могао скupити, а Вестерман ишао је у Вандеју са својом германском легијом.

Тек што је Нант био ослобођен, а његова административна власт, расположена у ко-
рист Жирондиста, показа жељу и намеру да
се удружи са бунтовницима Калвадоса. Она
беше донела једну одлуку, која је била непри-
јатељска према Конвенту. Канкло се одупре
томе из све снаге, и успео је да врати Нант
на пут реда.

Распоредио
бунтовнике
Лозери.

Најошибљије опасности беху дакле савла-
дане на овој страни. Један догађај, не мање
значајан, догодио се у Лозери; тамо су били
покорени тридесет хиљада бунтовника, који

Јул 1793. су могли доћи у везу са Вандејцима, или са
Шпањолцима преко Русијона.

Јул 1793.

Највећа је срећа била што се је народни посланик Фабр, који је био послат војводи у Источним Пиренејима, нашао у овом пре-
делу баш у моменту побуне у њему; он је
тог приликом показао тамо енергију, која
га је доцније нагнала да тражи и нађе смрт
у Пиренејима. Он је дочекао у своје руке
сву управу, дигао је сво становништво на
оружје, и позвао себи све редовне трупе
и жандармска одељења из околине; подигао
је Кантал, Горњу Лоару, le Puy-de-Dôme; и
бунтовници, нападнути одмах у почетку, го-
њени са свију страна, били су растерани,
отерани у шуме, а њихов вој, бивши уста-
вовац Шарије, био је ухваћен. У његовим
хартијама нађен је доказ, да је његова на-
мера била у вези са великим завером у Бре-
таньи, откривеном пре шест месеци, чиј је
вој, Руари, умро и није могао да оствари
своје намере. У планинама Центра и Југа
мир беше дакле осигуран, позадина Пире-
нејске војске обезбеђена, и у планинама сус-
едним долинама р. Роне не беше више бун-
товника.

Једна неочекивана победа над Шпањол-
цима у Русијону учинила је да се Југ сасвим
покори. Видели смо да су се Шпањолци,
после свог првог марша у долинама р. Техе
и р. Тете, вратили да заузму Белегард и

Победа над
Шпањолцима у
Русијону.

Јул 1793. Бање, и затим повратили и зауставили пред положајем који беше посела француска војска. Пошто су га дуго осматрали, они га нападоше 17. јула. Французи су имали једва дванаест хиљада младих војника; Шпанци, напротив, имали су петнаест до шеснаест хиљада људи добрих ратника. Рикардос, у намери да нас окружи, беше разделио своју снагу. Наша млади добровољци, подржавани генералом Барбантоном и јуначним Дагобертом, бранили су се упорно из својих утарђења, и после нечувених напрезања, Шпанци су изгледали склони да одступе. Дагобер, који је то чекао, навали на њих, али један од његових батаљона попусти уједанпут и буде одбијен у нереду. По срећи, Дејмер, Барбантон, видевши ово, потрче Дагоберу у помоћ, и сви заједно навале тако снажно, да је непријатељ био сузбијен и далеко отеран. Ова битка од 17. јула подигла је храброст наших војника, и, по речима једнога историчара, учинила је у Пиренејима онакав исти ефекат, какав је била учинила битка код Валми у Шампањи у прошлој години.

Са стране Алпâ, Дубоа-Крансе, налазећи се између незадовољне Савоје, Швајцарске која се колебала, и побуњених Гренобла и Лиона, држао се колико снажно толико и срећно. Док су среске власти пред њим давале федералистичку заклетву, он је учинио да клуб и његова војска положе заклетву да не

Битрагаче
изре Дубоа-
Крансе су
странице Алпâ.

се борити против њих, и чекао је прву по-волну прилику па да отпочне радити. Иза кореспонденције властî, која му беше пада у руке, уверио се да оне иду на то да се удрже са Лионом; тада их он оптужи народу у Греноблу да хоће да изазову распад Републике грађанским ратом; и, користећи се моментаним добрым расположењем народа, он их збаци и поврати сву власт прећашњој општини. Од овог момента, без бриге за Гренобл, он настане да реорганизе Алпијску војску, те да одржи Савоју и да учини да се изврше декрети Конвента против Лиона и Марсеља. Сменио је све штабове, успоставио ред у батаљонима, уврстио регруте који су добијени оним дизањем три стотине хиљада људи; и премда су окрузи Лозере и Горње Loare били употребили своје контингенте да угуше буну у својим планинама, он је гледао да реквизицијама људства из других предела попуни празничу због недоласка њихових регрута. Пошто је ово учинио он пошље генерала Карто, са неколико хиљада пешака и легионом који је скупио у Савоји под именом легиона Алброга,²⁵⁵ у Валанс, наредивши му да заузме р. Рону и да не допусти да се Марсељани сједине са Лионцима. Карто се крене првих дана месеца

²⁵⁵ По имену народа у старој Галији, који је становљао у пределу између р. р. Роне и Изере, и звао се Алброги (Allobroges).

Пр.

јул 1793. јула, пожури се што је брже могао у Валанс, а одатле на Мост Св. Духа, где је напао на одред Нимоаца, неке разјурио, а неке уврстио у редове своје војске, и заузео обе обале Роне. Одмах затим окренуо се на Авињон, где се Марсељани беху наместили мало времена пре тога.

Лион
је отрован
ројалистом. Док се све ово догађало у Греноблу, Лион, који је увек истисао највећу верност Републици, обећавајући да ће одржати њено јединство, њену недељивост, није хотео међутим да се покори декрету Конвента којим се наређивало да се отпочете истраге противу различитих патриота пошљу револуционарном суду у Париз. Његова комисија и његов штаб беху склопљени од скривених ројалиста. Рамбо, председник комисије, Преси, командант окружне силе, беху тајно одани ствари емиграције. Заведени опасним обманама, несрћни Лионци изложили су се да се компромитују према Конвенту, који је, пошто је успео да стишава и савлада све остale побуњене вароши и крајеве и да их себи покори, сручио на њихову варош, која је последња остала сама у побуни, сву каптигу коју је био наменио победљеном федерализму. Оченујући, они су се оружали у Сен-Етијену, прикупљали свакојаке бегунце; али, избегавајући још да се отворено истакну као бунтовници, они су пропуштали транспорте који су шиљани на границе, и наредили су да се пусте посланици

јул 1793. Ноел-Поент (Noël-Pointe), Сантежра (Santeyra) — јул 1793. и Лестерпт-Бове (Lesterpt-Beauvais), које су ухапсиле околне општине.

Јура је била мало умирена; народни представници Басал (Bassal) и Гарније (Garnier), које са њихових хиљаду и пет стотина људи беше окружила маса од петнаест хиљада људи, напустили су своју и сувише недовољну силу и гледали су да се споразуму. Они су успели, и административне власти у побуњеним местима обећаше им, да ће се сви умирити и стишати примањем Устава.

Близу два месеца беху прошли од 2. јуна (јер је ово већ било при kraју јула); Валансијен и Мајнц били су непрестано у опасности; али Нормандија, Бретања и готово сви окрузи на Западу, беху покорени. Нант тек што је био osloboђен од Вандејаца, Бордовци пису се усуђивали да изиђу из својих домова, Лозера је била покорена, Пиренеји су били за тај момент осигурани, Гренобл је био умирен, Марсељ је био изолован од Лиона успесима Картоовим, а Лион, ма да није хотео покоравати се декретима Конвента, не усуђиваše се међутим да објави рат. Ауторитет Конвента беше даље готово успостављен у унутрашњости. С једне стране, оклеваше федералиста, оскудица у њих јединства, средстава и спреме за борбу; с друге стране, енергија Конвента, јединство његове моћи, његов централни положај, уменшено ко-

Одиграла
изложба на
крају Јула.

јул 1793

мандовање, његова политика час умешна час снажна, учинили су да Монтања триумфује надовим последњим напрезањем Жироидиста. Радујмо се овоме резултату: јер, у моменту кад је Француска била нападнута са свију страна, најдостојнији да командује био је онај који је био најјачи. Побеђени федералисти осудили су сами себе својим властитим речима: *Часни људи, говораху они, нису никада умели имати енергије.**

Али, за време док су федералисти подлегали на све стране, један последњи догађај изазвао је противу њих највеће беснило.

У ово доба живела је у Калвадосу једна млада девојка, стара двадесет и пет година, која је, поред своје велике лепоте, имала чврст карактер и била самостална. Она се звала Шарлота Кордеј д'Арман (Charlotte Corday d'Arman). Нарав и навике чисти, али дух активан и немиран. Оставила је родитељску кућу и отишла да живи слободније код једне своје пријатељице у Каени. Некада је њен отац, неким својим списима, устајао за привилегије своје провинције, у доба кад је Француска била још принуђена да устаје за привилегије вароши и провинција. Млада Кордеј беше се одушевила за ствар Револуције, као многе жене у то доба, и, као и госпођа Ролан, беше занесена идејом о Републици под владом закона и плодној врли-

Одлука Шарлота Кордеј.



ШАРЛОТА КОРДЕЈ.

*) Курсив је преводиоше.

Јула 1793. нама. Изгледало јој је да су Жирондисти хотели да остваре њен сан; и чинило јој се да су једини Монтанарди сметали томе; и, кад је чула за 31. мај, решила се да освети своје омиљене беседнике. Борба у Калвадосу беше се отпочела; она је држала да ће смрт вође анархиста учинити да победе побуњени окрузи; реши се да克ле да учини један велики акат оданости и да жртвује отаџбину један живот, који није марио нити се одушевљавао идејом о мужу, деци, породици. Она је преварила свог оца, и писала му је да због немира у Француској, који од дана на дан постају све страшнији, иде у Инглеску где се нада наћи више мира и сигурности. Написавши ово оцу, она се упути у Париз. Пре свог одласка, она је хотела да види у Каени посланике, предмет свог одушевљења и своје оданости. Да би дошла до њих, она је измислила један изговор, и захтевала је од Барбару писмену препоруку на министра унутрашњих послова, јер, говораше, имала је да тражи неке хартије за једну своју пријатељицу, бившу калуђерицу. Барбару јој је препоруку на посланика Дипреа (Duperré), пријатеља Гаре. Његове колеге, који су је видели кад и он, и који су је чули колико мрзи Монтанарде и колико је одушевљена за чисту и уређену Републику, били су изненађени њеном лепотом и дирнути њеним осећајима.

Нико од њих није ништа знао о њеним намерама.

Јула 1793.

Шарлота Кордеј била је изабрана за жртву. Кад је дошла у Париз, Шарлота Кордеј промишљала је о избору своје жртве. Дантон и Робеспијер беху се сувише прославили у Монтану и зато заслужили њене ударце; али Марат је био онај који јој је изгледао најстрашији за провинције, и кога је сматрала као вођу анархиста. Она је хотела најпре да убије Марата на врху саме Монтане и у сред његових пријатеља, али то није могла, јер је Марат био у стању које му није допуштало да заседава у Конвенту. Опомињемо се без сумње да се је он сам добровољно сuspendовао за петнаест дана; али, видевши да се парница Жирондиста не може још да српши, он прекине ову смешну комедију, и појави се поново на свом месту. Убрао за тим, једна од оних врућичних болести које, у револуцијама, сатиру бурне егзистенције које не српше на губилишту, натера га да се повуче и да не излази из куће. Овде, ништа није било кадро да умири његову незајажљиву радљивост; један део дана проводио је у свом купатилу, окружен перима и хартијом, пишући непрестано, уређујући свој журнал, адресујући писма Конвенту, и жалећи се на то да на њега не обрађају довољно пажње. Писао је једно такво последње писмо, у коме је говорио да ће, ако га не буду прочитали, наредити да га донесу

Јул 1238 бодесног па трибуну да им га он сам про-
Последње читат. У овом писму денуницирао је он два
пјемо Бирону,
у име двоји-
ца кнеза Кистин и
Бирона.
генерала, Кистина и Бирона. „Кистин,” го-
вораше он, „премештен с Рајне на Север,
„ради тамо као и Димурије; он гради анар-
хисте, саставља своје штабове по својој
„воли, неке батаљоне оружја, неке разоружава,
„и размешта их према својим плановима, који
„су без сумње заверенички.“ (Опомињемо се
да је Кистин предузео да, за време док траје
опсада Валансијена, реорганизује северну вој-
ску у логору Цезаревом.). „Што се тиче Би-
„роне, то је бивши дворски слуга; он показује
„да се јако боји од Инглеза да би остао у
„двољкој Вандеји, и пустио непријатеља да
„господари у горњој Вандеји. Очевидно, он
„очекује да се Инглези искрају, па да им
„се придржи и преда им нашу војску. Тре-
„бало је да је рат у Вандеји већ свршен.
„Један исправан човек, пошто је видео је-
„ланпут како се туку Вандејци, морао би
„наћи начина како да их савлада. Он, који
„зна и војну науку, измислио је један сигуран
„маневар, и кад стање његовог здравља не
„би било тако рђаво, он би наредио да га
„однесу на обале р. Лоаре да сам изврши
„тaj свој план.“ Кистин и Бирон два су Диму-
рија у овом моменту; и, пошто се они ухапсе,
ваљало је предузети једну последњу меру
која би одговарала свима тим клеветама, и
увукла неповратно све посланике у Револу-

цију, а то је, да се ухапшени Бурбони побију, и да се уцеле главе оних Бурбона који су избегли. На овај начин постигло би се да се више не окривљују једни да намеравају попети на престо Хернега Орлеанског, а други би престали споразумевати се и мирити са породицом Капета.

То је било као и увек, као што се види, иста сујета, иста помама, и иста брачна уистицању народних страховања. Кистин и Бирон, донеста, навукли су на себе општи гњев, и Марат, болестан и на смрти, имао је и у томе част иницијативе.

Шарлота Кордеј, да би га убила, беше дакле принуђена да му оде у кућу. Најпре је предала писмо које је имала за Дипреа, извршила поруку коју је имала код министра унутрашњих послова, и спремила се да изврши своју намеру. Она је захтевала од једнога фијакеристе адресу Маратову, отишала по њој у његов стан, и била је одбијена. Тада му она напише, и каже му да је дошла из Калвадоса, и да има важне ствари да му саопшти. То је било доста да добије дозволу Маратову да му дође. 13. јула, доиста, она се пријави у осам са саати у вечер. Гувернантка Маратова, млада жена од двадесет и седам година, с којом је он живео као муж са женом, није је хотела пустити; Марат, који је био у свом ишратилу, чује Шарлоту Кордеј, и пареди да је пусте. Кад су остали сами,

Шарлота
Кордеј убија
Марату.

она му испричала шта је видела у Каени, затим га је слушала, посматрала, пре него што ће га убити. Марат је живо пштао за имена посланика који су у Каени; она их је именовала све, а он, зграбивши један плајваз, поче писати, изговарајући: „То је добро, они ће „сви на губилиште. — На губилиште!.....“ одговори гњевно млада Кордеј; и одмах истргне нож иза појаса, удари њиме Марата испод леве сине, и сјури га до у срце. „По- „мажај,“ повиче он, „Помажај, моја драга пријатељище!“ Његова гувернанта полети на ову вику; један разносач који је савијао новине дотрчи: обоје нађоше Марата обливена крвљу, а младу Кордеј мирну, поноситу, непомичну. Разносач је обори једним ударом столице, а гувернанта настави газити је ногама. Ларма привуче свет, и убрзо цео је кварт говорило о томе. Млада Кордеј устаде, и бранила се поносито од увреда и беснила оних који се беху искупили око ње. Чланови среза дотраче на глас о томе, и изненађени њеном лепотом, њеном храброшћу, мирноћом којом је признала свој учин, одбацише је да је не растргну, и одведоше у затвор, где је наставила све признавати истом отвореношћу и мирноћом.

Ово убиство, као и убиство Лепељетија, изазвало је необичну ларму. Одмах се разносило да су Жирондисти наоружали Шарлоту Кордеј. То исто говорило се и за Лепеље-

Ларма коју је
убиство Марата
иззвало.



МАРАТОВА СМРТ.

ЈУЗ 1793

тија, и то исто понањало се у свима сличним догађајима. Потиснуто и пригњављено мњење прибегава готово увек пожу; овде је била само једна очајнија душа која је замислила и извршила овај акат: он је међутим приписан свима следбеницима тога мњења, и сматрали су се овлашћени њиме да над њима изврше нове освете и да жртву тога акта истакну као мученика. Били су у забуни да пронађу кривице ухапшеним посланицима; буна у окрузима добро дошла им је као први повод и изговор да их помлате, износећи их као саучеснике посланика који су избегли; смрт Маратова послужила им је као допунате замишљене кривице њихове, и разлога које су хотели унапред нападирчити да би их могли послати на губилиште.

Монтања, Јакобинци и нарочито Корделијери, који су се поносili да је Марат прво припадао њиховом друштву, да је остао тешње и интимније везан са њима, и да га се никад и ничим нису одрекли, били су веома ожaloшћени. Уговорено је било да се погребе у њиховом врту, и то под дрвећем под којим је у вечер читao свој лист народу. Конвент је решио да буде сав на пратњи. Међу Јакобинцима, предложено је да се Марату учине ванредне погребне почасти; хотели су га сахранити у Пантеону, ма да закон није допуштао да се тамо унеси ма ко пре него што прође двадесет година после његове

Погребне
пачти унапреде
Марату.

ЈУЗ 1793

смрти. Захтевано је да буде на пратњи свој друштво; да друштво купи штампару Пријатеља народног, да не падне у недостојне руке; да његов журнал наставе способни наследници, ако не њему равни, бар такви који ће подсећати на његову енергију и његову вредноћу. Робеспијер, који се старао увек да Јакобинце учини импозантнијима, сузбијајући све њихове пренаглађености, и који је поред тога хотел да привуче на себе њихову пажњу, сувише приковану на мученику, узече реч у овој прилици: „Ако ја говорим данас,” рече он, „то је зато што имам права то „чинити. Реч је о ножевима, они и мене „очекају, ја сам их заслужио, и само је прост „случај што је Марат убијен пре мене. Ја „имам dakле права да се умешам у ову дискусију, и то чиним јер се чудим да се ваша „енергија излива овде у празним декламацијама, и да ви мислите само на празне „свечености. Најбољи је начин осветити Марата неумољиво гонити његове непријатеље. „Освета која тражи да се задовољи прашним „погребним почастима, малаксава брзо и не „помиља више да се изврши начином стварнијим и кориснијим. Одбаците dakле некој рисне дискусије, и осветите Марата начином „достојнијим њега.“ Сва дискусија престаде после ових речи, и више се није ни мислило на предлоге који беху изнесени. При свем том, Јакобинци, Конвент, Корделијери, сва

Jula 1793

народна удружења и срезови, спремали су се да му унажу сјајне почасти. Његово тело остало је изложено више дана; био је откривен, и видела се рана коју је добио. Народна удружења, срезови, долазили су у групама и једно за другим да положе цвеће на његов ковчег. Сваки председник говорио је беседу. Срез Републике дошао је први: „Он је мртав,“ новиче његов председник, „он, пријатељ народни, мртав је..... он је мртав, убијен је..... „Нећемо рећи ни једну реч њему у похвалу „овде над смртним остатцима његовим. Његова хвала, то је његово држање, његови „списи, његова крвава рана и његова смрт!.... „Грађани, положите цвеће на бледо тело „Маратово! Марат је био наш пријатељ, он „је био пријатељ народу, он је за народ живео, „он је за народ умро.“ После ових речи младе девојке обиђоше око ковчега, и положише цвеће на тело Маратово. Беседник настави: „Али доста је кукати; чујте велику душу „Маратову која се бudi и вели вам: Републиканци, престаните плакати.... Републиканци треба да пусте само једну сузу, и „затим да мисле на отаџбину. Нисам то ја „кога су хотели убити, него Република: испам „ја кога треба осветити, него Републику, „народ, вас.“

Сва друштва, сви срезови изређали су се на тај начин једно за другим око ковчега Маратовог; и ако се историја зауставља на

Jula 1793

таким сценама и износи их, она чини то зато да покрене људе да размишљају о ефекту предуверења у датом моменту и да их склони да добро испитају сами себе као овалакију силнике или пројклију побеђене у то доба.^{*)}

За то време, парница младе Кордеј водила Парница Шарлоте Кордеј. по бразом револуционарном поступику. У њену афери били су уплетени два посланика: један је био Дипре, са којим је она имала лодирाह, и који ју је био одвео код министра унутрашњих послова; други беше Фопе, бивши епископ, који је постао сумњив због својих веза са десницом, и кога је једна жена, луда и неваљала, тобоже видела на трибинама са оптуженом.

Шарлота Кордеј, изведена пред суд, била је спокојна као и дотле. Прочитана јој је тужба, а затим је отпочет испит сведок: Истаче се Кордеј, и не давајући времена првом сведоку да отпочне свој исказ, рече: „Ја сам убила Марата. — Ко вас је навукао „да учините ово убиство?“ шта је председник. — „Његови злочини. — Шта разумете „ви под тим његови злочини?“ — Несреће „чиј је он узрок од кад је настала ова Револуција. — Који су вас склонили да то управите? — Ја сама,“ одговори поносито ова млада девојка. „Ја сам се одавно одлучила „на то, и не би никад примила савете других „из такав један посао. Ја сам хотела дати

^{*)} Курски је преводиоц.

„мир мојој земљи. — Али држите ли ви да
„сте убили све Марате? — Не,“ одговори
жалосно оптужена, „не.“ Затим је пустила
сведоке да говоре, и после сваког њиховог
искaza, она је понављала сваки пут: „To је
„истина, сведок има право.“ Браница се само
од изношења да је саучесница Жирондиста.
Оспорила је само једног сведока, ону жену
која је уплела Дипреа и Фошса у ову ствар;
затим је села и мирно и поносито слушала
остatak претреса. „Ви видите,“ била је сва
одбрана њеног адвоката Шово-Лагарда, „оп-
тужена је признала све непоколебљивом
„поузданошћу. Ово спокојство и ово само-
„одрицање, узвишени у једном погледу, могу
„се објаснити само најзатренијим политичким
„фанатизмом. Ваше је да цените колика је
„тежина ове моралне побуде на ваги правде.““

Шарлота Кордеј осуђена је на смрт. Ни-
какво узбуђење није опажено на њеном лепом
лицу; вратила се у затвор са осмехом на
уснама; писала је свом оцу да јој оправи
што је жртвовала свој живот, писала је
Барбаруу једно лепо писмо, пуно милоште,
духа и полета, у коме му је испричала свој
пут и своју радњу; казала му је да ње-
гови пријатељи не треба да је жале, јер
би њен живот, поред њене живе уобра-
зиље и њеног осетљивог срца, био веома
буран. Додала је да се добро осветила Пети-
ону, који је у Каени за тренутак сумњао у

ијена политичка осећања. Најзад молила га је да каже Вимпфену да му је она испла на руку да добије не једну победу. Завршила је овим речима: „Какав жалостан народ за „Републику! Ваља бар осигурати мир; влада ће бити онаква каква може бити!“

15. Шарлота Корлеј дошла је на губилиште спокојна као и непрестано дотле. Најскромнијим и најдостојнијим држањем одговарала је на све увреде гадне руље. Међутим нису је сви вређали; многи су жалили ову девојку, тако младу, тако лепу, која се жртвовала из уверења а не због какве год користи за себе, и пратили су је на губилиште погледом сажаљења и дивљења.

Јул 1793

„Народ је стојао око ковчега у типини. Председник Конвента први је изговорио лепу беседу, у којој је изјавио да ће брзо доћи време кад ће Марат бити освећен; али, да пренагљеним и безобзирним поступцима не треба навлачити прекоре непријатеља отаџбине. Он је додао да слобода не може погинути, и да ће је Маратова смрт само учврстити. После више беседа других, које су све прихваћене пљескањем, тело Маратово спуштено је у гроб. Сви су плакали, и вратили су се дубоко ожалошћени.“

Срце Маратово, за које су се многа друштва отимала, остало је код Корделијера. Његово попрсје, растурено свуда са попрсјима Лепељетија и Брута, фигурирало је у свима скуповима и на свима јавним местима. Печат, ударен на његове хартије, био је дигнут; нашло се код њега само један асигнат од пет динара, и његова сиротиња била је нов повод дивљења. Његова гувернанта, којом се он, по речима Шометовим, оженио, једног лепог дана пред лицем сунца, прозвана је његовом удовицом и издржавана о државном трошку.

Суд о Марату. Такав је био крај овога човека, најчуднијег у ово доба тако плодно карактерима. Бачен на поље наукâ, он је хотео да испретура све њихове системе; бачен у политичке мутљавине, прва мисао која је избила у његовој глави била је она коју револуције остварују

Јул 1793

сваког дана, јаче или слабије према величини опасности у којој су, али коју one никад не признају — уништење свију својих противника. Марат, видећи да Револуција, и ако је осуђивао све и свакога, следује његовим саветима, да су људи које је он денунцирао постали непопуларни и помлађени онога дана који је он предсказао, сматрао се да је највећи политичар модерног доба, постао је услед тога необично охол и дрзак, и био непрестано улас за своје противнике, и у најманују руку чудан за саме своје пријатеље. Свршио је тако исто чудновато као што му је био и живот, и пао је баш у оном моменту кад су шефови Републике, споразумевајући се да склопе владу ужасну и мрачну, муку мучили шта ће да чине с једним својим помамним колегом, систематским и дрским, који би реметио све њихове планове својим нападима. Неспособан, доиста, да буде активни шеф који повлачи за собом, он је био апостол Револуције; и кад више није требало апостолства, него енергије и издржљивости, нож једине разгњевљене девојке дошао је баш кад треба да од њега начини мученика, и да дâ једног свеца народу, који је, сит својих старих иконâ, имао потребу да себи створи нове.